

VASA UNIVERSITET
Humanistiska fakulteten
Institutionen för nordiska språk

Elina Pälvimäki

Kan du medicinera?

Textbindning i svenska bipacksedlar ur begriplighetens synvinkel

Avhandling pro gradu i svenska språket

Vasa 2007

INNEHÅLL

TIIVISTELMÄ	3
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	5
1.2 Material	6
1.2.1 Bipacksedlar – astmamediciner	7
1.2.2 Bipacksedlar – diabetesmediciner	7
1.2.3 Avsnitten <i>Verkningsätt</i> och <i>Försiktighet</i>	8
1.3 Metod	8
2 TEXT OCH GENRE	10
2.1 Brukstexter	14
2.2 Fackspråk	16
2.2.1 Medicinens språk	17
2.2.2 Bipacksedlar – allmänspråk, fackspråk eller någonting annat?	19
2.3 Textlingvistiska aspekter	20
2.4 Genrer	23
3 TEXTANALYS	28
3.1 Kommunikationsanalys	30
3.2 Strukturell analys	33
3.2.1 Referensbindningar	34
3.2.1.1 Ledfamiljer	52
3.2.1.2 Ordklasser i ledfamiljer	56
3.2.2 Konnektivbindningar	59
3.2.2.1 Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet <i>Verkningsätt</i>	64
3.2.2.2 Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet <i>Försiktighet</i>	66

4 SLUTDISKUSSION	68
LITTERATUR	70
BILAGA. En textbit av bipacksedeln <i>Serevent Diskus</i> .	
TABELLER	
Tabell 1. Referensbindningstyper.	37
Tabell 2. Framställningsformer.	60
TABLÅER	
Tablå 1. Ett exempel på referensbindningar i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	43
Tablå 2. Ett textmotiv i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	53
Tablå 3. Ett textmotiv i avsnittet <i>Försiktighet</i> .	54
DIAGRAM	
Diagram 1. Referensbindningarna i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	44
Diagram 2. Referensbindningarna i avsnittet <i>Försiktighet</i> .	45
Diagram 3. De starka, formella, medelstarka och svaga referensbindningarna i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	49
Diagram 4. De starka, formella, medelstarka och svaga referensbindningarna i avsnittet <i>Försiktighet</i> .	49
Diagram 5. Ordklasser och fraser i ledfamiljer i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	56
Diagram 6. Ordklasser och fraser i ledfamiljer i avsnittet <i>Försiktighet</i> .	57
Diagram 7. Konnektivbindningarna i avsnittet <i>Verkningssätt</i> .	62
Diagram 8. Konnektivbindningarna i avsnittet <i>Försiktighet</i> .	62

VAASAN YLIOPISTO**Humanistinen tiedekunta**

Laitos:	Pohjoismaisten kielten laitos
Tekijä:	Elina Pälvimäki
Pro gradu –tutkielma:	Kan du medicinera? Textbinding i svenska bipacksedlar ur begriplighetens synvinkel.
Tutkinto:	Filosofian maisteri
Oppiaine:	Ruotsin kieli
Valmistumisvuosi:	2007
Työn ohjaaja:	Christer Laurén

TIIVISTELMÄ:

Tutkimuksen tarkoituksena on analysoida tekstin sidosteisuutta 20:ssä ruotsinkielisessä pakkausselosteessa, jotka on julkaistu hakuteoksessa *Patient–FASS 2004–2005 Källan till kunskap om läkemedel*. Tekstin sidosteisuutta tarkastelen sekä referenssien, että konjunktioiden näkökulmasta ottaen tutkimustulosten perusteella kantaa tekstin ymmärrettävyyteen. Vertailen lisäksi kahta eri pakkausselosteissa esiintyvää tekstikatkelmaa, jotka ovat nimeltään *Vaikutustapa ja Varoitukset*.

Olen käyttänyt tutkimuksessani sekä kvantitatiivista, kvalitatiivista että vertailevaa tutkimusmetodia. Tutkimukseni osoittaa, että lääkkeiden pakkausselosteissa, jotka sisältävät jopa ammattikielisiä piirteitä, on käytetty sekä tekstin ymmärrettävyyttä vaikeuttavia, että helpottavia sidostyyppisiä. Yleisin tekstissä käytetty referenssi on vahvoihin sidoksiin kuuluva identtisyys, mikä helpottaa tekstin ymmärrettävyyttä erityisesti ammattikielissä teksteissä. Toiseksi yleisin pakkausselosteissa esiintyvä referenssi on inferenssi, jonka yleisyys on yllättävää, koska pakkausselosteiden tyyli ei ole kertova vaan informatiivinen ja kuvaileva. Lisäksi inferenssin käyttö vaikeuttaa tekstin ymmärrettävyyttä, koska se kuuluu heikkoihin referensseihin. Yleisimmin pakkausselosteissa käytetty konjunktio on rinnastuskonjunktio, jonka käyttö on kuvailevissa ja informatiivisissa teksteissä yleistä. Tutkimustulosteni perusteella voin vetää johtopäätöksen, jonka mukaan tutkimani pakkausselosteet ovat tekstin sidosteisuuden kannalta hyvin muotoiltuja ja ymmärrettäviä, vaikka selosteet sisältävätkin myös tekstin lukemista ja ymmärtämistä vaikeuttavia piirteitä

AVAINSANAT: textbinding, referensbinding, konnektivbinding, textlingvistik, textanalys, medicinens språk, fackspråk

1 INLEDNING

Jag var med på kursen *Svenskt fackspråk* våren 2004. Förut hade jag inte bekantat mig med fackspråket så det var någonting helt nytt för mig. Hösten 2005 väcktes tanken att min proseminarieuppsats gärna skulle vara någon fackspråklig uppsats. Jag ville välja ett ämne som hade någonting att göra med medicinens språk eftersom jag är väldigt intresserad av denna språkgenre. Eftersom medicinens språk verkade vara så intressant ville jag också göra min pro gradu-avhandling inom denna språkgenre.

1.1 Syfte

Var och en av oss behöver ibland läkemedel. För läkemedelsanvändning är det ytterst viktigt att förstå och ta hänsyn till allt som sägs om läkemedlet i bipacksedeln. Följderna kan vara livsfarliga om konsumenten missförstår någonting.

Syftet med den föreliggande pro gradu-avhandlingen är att undersöka textlingvistiska drag i ett urval svenskspråkiga bipacksedlar. Hur texten är förbunden påverkar textens begriplighet. Detta fenomen står i fokus i denna avhandling – närmare sagt undersöker jag referensbindningar och konnektivbindningar i svenska bipacksedlar.

Jag har bekantat mig med andra fackspråkliga undersökningar och de har också tagit ställning i viss mån till referens- samt till konnektivbindningarna. Marina Bergströms (2002) doktorsavhandling *Individuell andraspråksinlärning hos språkbadsselever med skrivsvårigheter* har hjälpt mig mycket fast mitt undersökningsmaterial skiljer sig mycket från hennes. Marianne Nordmans undersökning *Svenskt fackspråk* (1992) har också varit till stor nytta speciellt i fråga om konnektivbindningarna.

Min första hypotes är att de starka referensbindningstyperna dominerar i bipacksedlarna eftersom det är ytterst viktigt att konsumenten vet vilka de saker är som relaterar till varandra och jag antar att skribenten har tagit det i beaktande. Min andra hypotes är att det finns få svaga referensbindningar i bipacksedlarna eftersom deras natur inte är berättande såsom t.ex. i berättelser där synonymier m.m. är allmänna vilket beror på

textens natur. Min tredje hypotes, utgående från konnektivbindningar, är att det finns mest additiva konnektivbindningar i bipacksedlarna eftersom deras natur är beskrivande. Min fjärde hypotes är att antalet temporala konnektivbindningar är få eftersom de temporala konnektivbindningarnas stil är berättande och passar därför inte ihop med bipacksedlarnas natur. Utgående från de ovannämnda aspekterna tar jag också ställning till frågan om bipacksedlarna är begripliga ur konsumenternas synvinkel.

1.2 Material

Mitt material består av 20 bipacksedlar som har publicerats i boken *Patient–FASS 2004–2005 Källan till kunskap om läkemedel* vilken är allmänhetens uppslagsbok om läkemedel och vilken innehåller beskrivningarna av alla de läkemedel som säljs i Sverige. Förutom beskrivningarna innehåller *Patient–FASS* t.o.m. flera allmänna avsnitt om läkemedelsanvändning och hur de verkar i kroppen. Bokens syfte är att ”informera enhetligt och lättfattligt om läkemedel för att dels öka kunskapen om dem, dels bidra till att de används rätt” (*Patient–FASS 2004–2005*: 5).

Från och med 1999 har det varit obligatoriskt att alla förpackade läkemedel inom EU-länderna skall ha bipacksedeln i läkemedelsförpackningen (Nilsson: 2002: 231). Bipacksedlarna är avsedda för patientbruk och varje läkemedelsförpackning innehåller en egen bipacksedel. Läkemedelsföretaget har ansvaret för deras sakinnehåll. Bipacksedlarna informerar konsumenter om läkemedlets sammansättning och verkningsätt, om innehavare av försäljningstillståndet och marknadsförare, om användningsområde för läkemedlet, om eventuella hinder för användning av läkemedlet samt om samtidig användning av andra läkemedel, om användning under graviditet och amning, om inverkan på förmågan att framföra fordon och använda maskiner, om dosering och användning av läkemedlet, om överdosering, om läkemedlets möjliga biverkningar, om hållbarhetstid och om läkemedlets förvaring. I slutet står det datumet när bipacksedeln är sammanställd och reviderad.

Mitt undersökningsmaterial består av två läkemedelsgrupper nämligen av de receptbelagda astmamedicinerna samt av de receptbelagda diabetesmedicinerna. I de två följande avsnitten skall jag närmare presentera ifrågavarande medicinerna.

1.2.1 Bipacksedlar – astmamediciner

Eftersom föroreningar är ett allt större problem i dagens värld och andningsluften är av dålig kvalitet har också sjukdomar i luftvägarna ökat. Ännu flera människor lider av olika slags allergier och astma.

Speciellt i fråga om astmamediciner är det ytterst viktigt att konsumenten har förstått anvisningarna rätt. Om patienten andas in läkemedlet fel kommer läkemedlets effekt att minska betydligt (Nurminen 1997: 164).

Jag har valt 10 astmamediciner som jag skall använda i min undersökning. Alla följande läkemedel är receptbelagda: *Astmanex Twisthaler*-inhalationspulver, *Bambec*-tabletter, *Buventol Easyhaler*-inhalationspulver, *Combivent*-lösning, *Oxis Turbuhaler*-inhalationspulver, *Pulmicort Turbuhaler*-inhalationspulver, *Serevent Diskus*-inhalationspulver, *Singulair*-tuggtabletter, *Theo-Dur*-depottabletter samt *Ventoline Evohaler*-inhalationsspray.

1.2.2 Bipacksedlar – diabetesmediciner

Eftersom i dag ännu flera medborgare, även barn, är överviktiga, lider många människor av diabetes.

Jag har valt 10 diabetesmediciner som jag ska använda i min undersökning och vilka alla är receptbelagda: *Actos*-tabletter, *Amaryl*-tabletter, *Avandia*-tabletter, *Daonil*-tabletter, *Glipizid Meda*-tabletter, *Glucobay*-tabletter, *Glucophage*-tabletter, *Humalog Pen*-injektionsvätska, *Humulin NPH Pen*-injektionsvätska samt *NovoNorm*-tabletter.

1.2.3 Avsnitten *Verkningssätt* och *Försiktighet*

Jag har även valt att undersöka två olika textavsnitt, vilka heter *Verkningssätt* och *Försiktighet*, för att få mera omfattande bild av mitt undersökningsmaterial. Avsnitten är olika varandra: I avsnittet *Verkningssätt* beskrivs sjukdomen samt läkemedlets verksamma ämne samt hur läkemedlet verkar i kroppen. I avsnittet *Försiktighet* beskrivs de situationer vilka man måste ta hänsyn till när man använder läkemedlet.

1.3 Metod

I början av min undersökning gör jag en kommunikationsanalys med syfte att ge den viktiga bakgrundsinformationen om bipacksedlarna. Analysen tar hänsyn till vem som talar i texten, till vem sändaren talar, i vilken situation talar sändaren samt hur texten är anpassad till situationen.

Att analysera referensbindningarna går ganska långsamt och är ganska besvärligt. Därför har jag valt att undersöka ganska korta textbitar men vilka ändå är textuella enheter. Referensbindningsanalysen blir omöjlig om man forskar i för långa textbitar speciellt eftersom man måste på riktigt fördjupa sig i ledfamiljer för att analysen skall vara lyckad.

För varje textbit gör jag ett diagram där jag numrerar huvudsatser med sina möjliga bisatser. Varje referensbindning ska analyseras och markeras i diagrammet. Man kan hitta var och en ledfamilj i diagrammet och man kan även se hur långt ledfamiljen i fråga når i texten. Jag ska räkna antalet olika referensbindningar och resultaten presenteras i tabeller samt diskuteras med exempel.

Jag ska även ta hänsyn till textmotivet, dvs. jag analyserar olika ledfamiljer närmare. Jag ska också diskutera de mest dominerande ordklasserna som finns i mitt undersökningsmaterial.

Jag samlar in också alla de konnektivbindningar, som finns i mitt undersökningsmaterial, och presenterar dem i tabeller. Jag ska analysera konnektivbindningarna i fråga om deras framställningsform med exempel. Jag ska också söka fram den konnektivbindning som är den mest frekventa i de båda avsnitten.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att först gör jag kvantitativa observationer vilka då kvalitativt analyseras.

2 TEXT OCH GENRE

En text kan analyseras ur många olika synvinklar vilket enkelt uttryckt betyder att forskaren måste välja ett speciellt område vilket han då fördjupar sig in i. I min pro gradu-avhandling koncentrerar jag mig på textbindningen och på textens kommunikativa sammanhang. För att läsaren skulle få en helhetsbild av textanalysen tar jag här upp några allmänna synpunkter på begreppet *text*. Dessa synpunkter har varit speciellt viktiga när man har sysslat med textanalys.

Att beskriva textinnehållet är allt annat än enkelt. Det finns en mängd olika möjligheter, teorier och traditioner att använda. Utgående från undersökningsmaterialet måste forskaren alltid omstrukturera den metod han väljer att använda. Detta betyder att vissa egenskaper i materialet betonas medan de andra försvinner. (Findahl & Höjjer: 1981:1.) I min analys har jag inte beaktat referensbindningsbrister eftersom de inte har funnits i materialet åtminstone inte i samma skala som de finns i t.ex. elevernas skriftliga produktioner. I stället vill jag i min undersökning ta mera ställning till referensbindningarnas styrka vilket påverkar textens begriplighet samt analysera textens natur utgående från konnektivbindningarna.

Bipacksedlarna är kommunikativa men man kan väl påstå att de också är enkelriktade. Skribenten informerar läsaren men läsarens möjligheter att utveckla interaktionen är ganska begränsade. Om patienten är i behov av ytterligare information måste han kontakta apoteket, den behandlande läkaren eller möjligen även läkemedelsföretaget.

Texten består av flera tecken som står för olika ting vilket konkretiseras när de tecken, som skribenten har skrivit på papper, bildar en uppfattning hos läsaren. För att det här skall vara möjligt måste läsaren vara kunnig i att tolka tecknen. Texten har först då möjligheten att informera läsaren och texten har blivit kommunikativ. (Hellspong & Ledin 1997: 30–31.)

Den viktiga kommunikativa uppgiften blir dock otillräcklig om läsaren endast kan tolka tecknen men inte kan bilda en uppfattning. Läsaren borde också kunna bilda uppfattning

om det osynliga – om det som ligger bakom tecknen. Den uppfattningen bildas med hjälp av textens bindningar.

Bipacksedlarna är intentionella. Deras främsta uppgift är att få tag i läsaren och formulera nödvändiga instruktioner så att konsumenten lätt kan förstå dem samt få nytta av dem. Men eftersom bipacksedlarna vanligtvis innehåller en mängd termer och svåra ord är deras intentionella uppgift ofta väldigt svårt att uppfylla.

Bipacksedlarna innehåller rent fakta men skribenten måste ägna sig åt att lägga fram information på ett motiverande sätt eftersom läsarna måste vara kunniga i att reagera i olika situationer och möjligtvis även förmedla information åt andra människor. Ju mera skribenten vill att informationen ska påverka läsarna desto mera måste han ägna sig åt själva skrivandet. I de fallen, när skribenten måste få läsaren att agera konkret, räcker det inte med rena fakta utan skribenten måste vara kunnig i att övertyga sina läsare (Ehrenberg-Sundin, Lundin, Wedin & Westman 2007: 15). Även i detta sammanhang dyker frågan om textbindningen upp. Vilken bra möjlighet skribenten har att styra sina läsare om han bara får dem att associera de rätta sakerna samman!

För att texten inte skall kunna tolkas fel sätter stora krav på textens skribent. Skribenten måste hela tiden fästa uppmärksamhet på ordvalet samt på textbindningen så att läsaren lätt kan följa de instruktioner som bipacksedeln ger. I det här sammanhanget dyker frågan om termer upp. Svåra termer borde förklaras så att patienten kan förstå dem. Risken för ambiguitet borde minimeras.

Med hjälp av ord för texten fram sitt budskap, dvs. att texten är verbal. Alla människor har sina egna uppfattningar om saker och ting i världen vilket i praktiken betyder att varje ord har en symbolfunktion. Samma ord kan ha flera olika betydelser vilka varierar mycket men oftast finns det någon allmän grundbetydelse för ordet och detta kan vi hitta bl.a. i ordböcker. Förstås kan ett och samma ord ha också flera olika grundbetydelser. Ordets grundbetydelse beskriver själva begreppet när bibetydelserna är de olika associationer som baserar sig på grundbetydelsen. (Hellspong m.fl. 1997: 33.)

Relationen mellan grundbetydelsen och de olika bibetydelseerna bildas i läsarnas tankar. Relationer kan dock styras med hjälp av textbindningen – de olika referensbindningarna är av olika styrka och det är just styrkan som antingen underlättar eller försvårar läsningen samt textens begriplighet.

Bipacksedlarna följer en speciell struktur som har att göra med klarheten. Strukturen innehåller vanligtvis följande underrubriker: *läkemedelsform, innehåll, verkningsätt, användningsområde, försiktighet, graviditet, amning, dosering, överdosering, biverkningar, hållbarhet* och *förvaring*. Med hjälp av de tydliga rubrikerna kan skribenten hjälpa till läsaren att hitta den lämpliga informationen snabbt och hoppa över det som han inte för tillfället behöver (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 17). Även Gunvor Nilsson (2006: 256) konstaterar att ”en text som utrustas med ett lämpligt antal rubriker och underrubriker upplevs ofta som mer överskådlig och lättorienterad och därmed också mer läsarvänlig”.

Då och då skulle det ändå vara nyttigt av skribenten att tänka på syftena bakom texten samt om det är vettigt att följa den gamla modellen eller skapa någonting helt nytt. När skribenten har den tänkta läsekretsen samt textens syfte i sina tankar har han nyckeln till de goda texterna. Tyvärr består läsekretsen av helt olika slags människor och de borde alla vara kunniga i att tolka budskapet. Detta ställer också stora krav på skribenten. När skribenten skriver till en stor och mycket varierande läsekrets skulle ett alternativ kunna vara att välja en genomsnittsläsare men även det har upplevts vara problematiskt eftersom man ofta har tendensen att välja en läsare som vet för mycket. Ett bättre alternativ är alltid att rikta sina ord till någon mindre kunnig läsare. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 15–17.)

Eftersom det har konstaterats att skribenten har tendensen att skriva till en läsare som vet mindre än skribenten kan anta borde skribenten, enligt min mening, använda mest de starka referensbindningarna när han skriver till den varierande läsekretsen vilket skulle göra texten lättare också för en merkunnig läsare fast han, på basis av sina språkliga kunskaper, skulle kunna tolka texten förbunden med de svagare referensbindningstyperna.

Varje människa har sina vanor att skriva och tala. Även varje skriven text har något speciellt i sig fast texten skulle vara skriven enligt någon viss modell. Texterna är alltid kreativa fast mängden av kreativiteten kan variera beroende på genren texten ingår i. Det är möjligt att bryta alla konventioner och skriva enbart kreativt men då kan textens trovärdighet försvinna vilket är mycket lätt att föreställa sig! (Hellspong m.fl. 1997: 38.)

I stort sett följer bipacksedlarna den struktur som är typisk för dem. Mellan olika läkemedelsföretag kan finnas vissa skillnader vilka har t.ex. att göra med tilltalet. Detta kan illustreras med ett konkret exempel: somliga läkemedelsföretag använder det personliga pronomenet *man* medan de andra tilltalar läsaren med det personliga pronomenet *du/Du* antingen med en liten eller med en stor begynnelsebokstav.

Att en text är konventionell betyder att den följer vissa regler och normer vilka handleder både skribenten och läsaren. Det är omöjligt för läsaren att tolka texten om han saknar konventioner att läsa och tolka språkliga tecken. Konventionerna varierar från en text till en annan och ofta är de använda konventionerna omedvetna och oskrivna. Konventionerna hjälper oss att kommunicera med varandra. (Hellspong m.fl. 1997: 37.) Exempelvis om en text inte ens följer de grammatiska reglerna är det omöjligt att tolka textens budskap. Att texten är skriven grammatiskt rätt kan ses som den första konventionen att uppfylla men lika viktig är konventionen som har att göra med textens referenser. Man kan inte kalla en ramsa separata meningar för en text om läsaren inte kan uppfatta helhetsbilden. I det här sammanhanget dyker upp frågan om textens kohesion.

Texterna har sagts vara mänsklighetens minne. Det finns ett drag hos texter som har möjliggjort det – texterna är stabila. Textens stabilitet kan jämföras med textens objektivitet. Skriven text tar inte ställning till hur läsarna reagerar. En samling av fristående ord eller meningar kan inte utforma en riktig text fast den kan bjuda på information. Om de fristående delarna skulle förbindas skulle texten bli sammanhängande, dvs. koherent. Läsarna brukar alltid förbinda det mindre till något större. De vill också alltid se sammanhanget medan läsningen pågår samt kunna hitta det i texten så långt som möjligt. Sammanhanget varierar från en text till en annan och

det finns också särskilda sammanhangstyper att använda, t.ex. tidssammanhanget. För att texten kan sägas vara koherent måste det finnas någon meningsfull inre helhet i den. Yttre kohesion kan inte ses som garanti för inre koherens. (Hellspong m.fl. 1997: 34–36.)

Textens kohesion har att göra med textens bindningar. Bindningarna borde vara tillräckligt starka för att läsaren skall kunna kombinera och associera de drag som verkligen hör ihop – som hör till varandra. För att informationen skall kunna nås av texten måste skribenten också förbinda de innehållsliga markörerna och inte bara använda de yttre markörerna, såsom konnektorer.

2.1 Brukstexter

Vad är gemensamt för rapporter, offerter, broschyrer, utredningar, recensioner, lagar, essäer, tidningsledare, reportage, läroböcker och lexikon? De alla ingår i brukstexter. Brukstexter är viktiga källor för vårt vetande och flera vetenskapsgrenar använder dem som källor. Språkteorin har även setts som ett mönster för andra humanvetenskaper därför att textstudien har så stor roll i vår kunskap om människan som en kulturvarelse. (Hellspong m.fl. 1997: 11–12.)

Bipacksedlarna är praktiskt inriktade. De vänder sig till patienten som är i behov av läkemedlet för att kunna medicinera en viss sjukdom. För att kunna göra det rätt behöver han tillräckliga informationer. Om patienten får den information som han är i behov av kan man säga att bipacksedlarnas syfte har gått i uppfyllelse. För att skribenten skall lyckas i informationsförmedlingen använder han flitigt andra personens pronomen samt imperativer i bipacksedlarna.

På grund av sin informativ, nyttobetonad och praktisk inriktning kan man klassificera bipacksedlarna i brukstexter. Enligt Hellspong m.fl. (1997: 14, 16–17) är det just den praktiska inriktningen som framkallar den anmärkningsvärdande skillnaden i fråga om brukstexter fast också framställningssättet spelar viktig roll i texten. Framställningssättet

visar för läsaren hur texten möter sitt ämne och därför har jag valt att forska även i konnektivbindningarna som berättar om textens natur. Ämnet i bipacksedlarna är sjukvård och läkemedelsbehandling. Läsaren skall lära sig textens information får att kunna få nytta av den och för att kunna konkret behandla sjukdomen. För att bipacksedlarna är informativa, nyttobetonade samt praktiskt inriktade klassificeras de i brukstexter.

Westman (1974: 214) klassificerar tre olika funktioner i brukstexter vilka är den emotiva, den konativa och den metaspråkliga funktionen. Den emotiva funktionen är avsändarinriktad vilket i praktiken betyder att skribenten använder många första personens pronomen, många interjektioner samt många talarattitydsadverbial. Den metaspråkliga funktionen är språkinriktad vilket betyder att texten innehåller många metaadverbial, t.ex. *så att säga*. Den konativa funktionen är mottagarinriktad vilket i praktiken betyder flitigt användning av andra personens pronomen samt imperativer och just den konativa funktionen är den mest synbara i bipacksedlarna. Om skribenten använder den konativa funktionen försöker han påverka mottagarens handlingar och tänkande. Detta fenomen förklarar skribentens flitiga användning av imperativer och andra personens pronomen i bipacksedlarna.

Brukstexttyperna kan klassificeras på flera olika sätt. Klassificeringen kan t.ex. utgå ifrån textens ämne, funktion eller verksamhet. Textstudien, som utgår ifrån referensbindningarna, bygger speciellt på de språkliga medel som används för att förbinda satser och meningar.

Brukstexter är vanliga och viktiga i vår vardag. Om man studerar brukstexter kan man lära sig mycket som en skrivande och läsande varelse. Förstås är analyser också av praktiskt värde – det söks en vidare mening hos orden.

2.2 Fackspråk

För att kommunikation överhuvudtaget skulle vara möjligt behöver mänskligheten språket. All kommunikation baserar sig på språket. I samhället finns flera människogrupperingar som är på olika nivåer i sina språkliga kunskaper men ytterligare finns det också sådana texter i samhället som borde vara begripliga för alla. I detta sammanhang är det nyttigt att diskutera skillnader mellan allmänspråk och fackspråk.

Enligt Nordman (1992:9) karakteriseras allmänspråket av att det skall kunna användas för odifferentierade syften medan fackspråket är det språkform som används inom ett fackområde, i kommunikationen mellan specialister. Det finns indelningar i fackområden vilka inte är möjliga i allmänspråket. Fackspråket används för differentierade syften. Enligt Nordman är den betydande skillnaden mellan dessa språkgenrer det att allmänspråket inte kan indelas på samma sätt som fackspråket eftersom allmänspråket används för odifferentierade syften.

Enligt Laurén (1993: 9, 12–13) är det just kommunikationen som är av centralt intresse i fackspråksfältet med tanke på om kommunikationssituationen är fackspråklig eller inte. Fackspråksforskningen har sina grunder i början av 1900-talet. Först betonades termerna och ordförrådet, senare texten och nuförtiden ett vidare kommunikativt sammanhang i fackspråksforskningen. Laurén påpekar också att det finns gott om exempel i olika vetenskapsgrenar om forskare som inte har kunnat förklara sina läror och dessa forskare har förblivit helt främmande för stor publik.

I allmänspråket borde alla termer definieras. Vanligtvis förekommer termerna inte i allmänspråket – åtminstone inte i denna skala som de förekommer i fackspråket. Några termer som först har varit fackspråkliga kan inom en tid användas också i allmänspråket. I några fall kan det vara ytterst viktigt att den som läser texten förstår allt som sägs i det.

Enligt min mening finns det dock texter som är på gränsen mellan allmänspråket och fackspråket, t.ex. bipacksedlarna. De är ju skrivna av specialister – provisorer,

farmaceuter och läkare men är de populariserade är nog en annan fråga samt hur stora skillnader kan tolereras i vetande mellan sändaren och mottagaren för att kunna klassificera bipacksedlarna antingen i fackspråket eller i allmänspråket. Denna fråga diskuteras i kapitel 2.2.2.

Även Nilsson (2002: 234; 2006: 256) funderar på bruket av termer i svenska bipacksedlar. Enligt henne borde den medicinska fackspråksterminologin omformuleras till mer allmänspråkligt samt skribenterna borde gynna svenska benämningar och termer i bipacksedlarna eftersom de är klarare ur lekmannens synvinkel. Frågan om termer diskuterar jag även i kapitel 3.2.1 i samband med referensbindningstypen *svag synonymi*.

2.2.1 Medicinens språk

Man har kritiserat svenskt medicinskt språk för att vara alltför brokigt och det är svårt även för dagens medicinare att klara av det. Medicinens språk har sina rötter i latin och i grekiska. I dagens medicinska språk och litteratur används också mycket engelska vilket försvårar medicinarnas kommunikation eftersom de måste vara kunniga i att klara av de medicinska termerna på sitt eget modersmål. Medicinens språk i alla sina former innehåller mängder svåra ord och sådana ord som kan lätt missförstås. En stor del av medicinska ord är facktermer. I Sverige har det utvecklats informationsstrategier och informationspaket om de vanligaste folksjukdomarna och om deras vård för att underlätta vårdpersonalens uppgift att informera på ett begripligt sätt om sjukdomar och om deras vård. (Laurén 1993: 44–45.)

Per A. Pettersson (1978: 101) har gjort en undersökning om hur kommunikationen i öppenvårdssamtal fungerar mellan vårdpersonalen och patienter. För att kommunikationen skall fungera är det ytterst viktigt att de som diskuterar förstår varandra. Petterssons undersökning visade att i vårdsamtalet används flera ord som kan vara svårförståeliga eller som kan lätt misstolkas. Vårdpersonalen använder även rena fackord, t.ex. *tromboflebit*, mer spridda ord, t.ex. *allergi* och även medicinarjargong, t.ex. *engagerat*.

Det finns svårigheter och även risker både i muntlig och i skriftlig kommunikation mellan vårdpersonalen och patienter. För att minska riskerna borde man koncentrera sig mera på kommunikationen i vårdpersonalens utbildning speciellt eftersom patienter nuförtiden i endast få fall begär en termförklaring. Fenomenet kan ha att göra med lekmannens respekt för fackmannen som är så stor att man inte ens vågar ställa frågor. (Pettersson 1978: 101, 103–104.) Jag är överens om med Kasén (2002: 180), som har forskat i innebörden i en vårdande relation, att ”Det är genom begreppen som en gemensam verklighet kan uppenbaras och delas. Det är genom tolkning som verklighetens kaos kan bli gripbart och förståeligt”.

Enligt Anu Soukka (2004), som arbetar i ett apotek, behöver konsumenterna rådgivning och hjälp med medicinerna. Nuförtiden är det brist på apotekspersonal – närmare sagt på farmaceuter och provisorer. Om medicinen är obekant för konsumenten skall apotekspersonalen alltid rådgiva kunden redan på förhand. Konsumenterna kan också ringa till apoteket eller till hälsocentralen om de har ytterligare frågor.

Fast Petterssons undersökning har att göra med samtalssituationer kan hans resultat hänvisa till likadana problem i skriven text, t.ex. i bipacksedlar. Bipacksedlarna är skrivna av fackmän och de är mest riktade till lekmän. Det som kan ses som även mera bristfälligt i de skriftliga texterna än i samtalssituationerna är att konsumenten har ingen möjlighet för termförklaring. Denna möjlighet finns ändå i diskussioner fast patienter inte ofta använder det. Förstås kan man kontakta apoteket, läkaren eller läkemedelsföretaget om man har frågor men det kan ta lång tid innan man får svaret.

Det som kan sägas för fackord är att de minskar risken av missförstånd eftersom fackord är entydiga och kan tolkas endast på ett sätt. På det sättet minskar bruket av fackord mångordigheten och textens längd eftersom ett försök att förklara ett fackord kräver ofta flera ord än själva fackordet skulle kräva. Det räcker inte heller till att ”översätta” fackordet eftersom oftast ingår det i ett större tankesystem och för att kunna förstå ordet rätt borde läsaren också vara kunnig i att förstå systemet. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 108–109.) Också Sivonen (2000: 325) konstaterar att ”i vetenskapligt hänseende torde

begreppsbestämningen tåla kritisk granskning och reflektion”. Enligt min mening är det nyttigt att de medicinska termerna tas upp till diskussionen.

Ingmar Pörn (1985: 21) har diskuterat tre komponenter inom vetenskapen – data, teori och nomenklatur/begreppssystem samt deras samspel. På basis av data utvecklas teorin som ger upphov till begreppssystem. Han konstaterar att ”moment som ingår i sambandsförklaringar av data på en nivå kan på nästa nivå uppträda som data som i sin tur kräver förklaring”. Speciellt på den medicinska branschen ökas vetande ganska snabbt. Är det orsaken till detta att termerna inte hinnas förklara för den stora publiken?

Detta perspektiv, som skribenten väljer, framkallar de betydande skillnaderna i vetenskapliga texter. Speciellt inom medicin har fackmän alltid velat hålla fast vid sin yrkesroll och samhällsposition. Också Pörn (1985: 23) konstaterar ”att formulera en diagnos som endast läkare förstår kan ses som ritual som markerar dylika monopolambitioner”. Skribenternas utvalda perspektiv, som nog är fackmannens, påverkar säkert också bipacksedlarnas svårighetsgrad vilket också syns i texten.

2.2.2 Bipacksedlar – allmänspråk, fackspråk eller någonting annat?

Det är svårt att kategorisera bipacksedlarna antingen till allmänspråket eller till fackspråket. Allmänspråket borde kunna användas för odifferentierade syften men fackspråket är ändå den språkformen som används inom ett fackområde – i kommunikationen mellan specialister. På grund av bipacksedlarnas svårighetsgrad skulle man kunna påstå att de hör till fackspråket men på grund av att de är riktade till lekmän skulle de också kunna kategoriseras till allmänspråket.

I min proseminarieuppsats (Pälvimäki 2005) undersökte jag också bipacksedlarna. I mitt undersökningsmaterial var vart femte ord en term vilket är mycket eftersom bipacksedlarna är mest avsedda för lekmän och termerna har inte förklarats. Meningarna var långa – cirka 14 ord per en mening. Läsbarheten analyserade jag med hjälp av lixvärdet som visade att bipacksedlarna i mitt undersökningsmaterial var svårlästa.

Skribenten borde ta hänsyn till hur han för in termerna i texten och hur de används som referenter, dvs. att skribenten måste vara kunnig i att avväga hurdan är relationen mellan honom och läsaren samt kan läsaren förstå budskapet? Om skribenten och läsaren delar gemensamma informationer påverkar det också hur texten är disponerad och hur skribenten använder *ledfamiljer* (se 3.2.1.1). (Enkvist 1975: 34.)

Skribenten borde alltid hitta en gyllene medelväg. Texten kan inte innehålla termer som läsaren inte kan förstå – annars kan han inte förstå textens budskap. Å andra sidan kan texten inte innehålla för mycket upprepning och därför borde skribenten fästa uppmärksamhet på bruket av *ledfamiljer* vilka påverkar också textens effektivitet. (Enkvist 1975: 34.)

2.3 Textlingvistiska aspekter

Texterna borde alltid vara sammanhängande och välformade för att läsaren skulle kunna förstå dem. Textlingvistiken är denna forskningsgren som har som uppgift att undersöka de krav som gör texter begripliga och sammanhängande (Nordman 1992: 187). Larsson (1978: 12) konstaterar att ”textlingvistikens mål är att finna, beskriva och förklara de regler och principer som gäller för texter”. Enligt Findahl m.fl. (1981: 50) är texten inte ”bara en uppräknig av enskilda satser utan hålls ihop av ett övergripande innehåll”. Textlingvister håller på att undersöka vilka är de drag som skiljer en sammanhängande text av en slumpmässig sammansättning av satser. Vilka är de strategier som skribenten använder?

Termen *textlingvistik* har kallats förut för *textsyntax*, *funktionellt satsperspektiv* och *discourse analysis* men det var först Weinrich som presenterade termen textlingvistik i 1967. Ofta har man velat se motsatsförhållandet mellan text- och satslingvistik men nuförtiden är textlingvistiken ett komplement till satslingvistiken. (Larsson 1978: 13.)

Textlingvistiken har sina rötter i satsgrammatiken men den koncentrerar sig också på ytstrukturella företeelser. I början pekade textlingvisterna på sådana företeelser som inte

kunde beskrivas med hjälp av satsgrammatiken. Beskrivningen skulle kunna ha varit möjligt om man skulle ha vidgats domänen från en sats till en text. Eftersom det är omöjligt att beskriva människans språkliga kommunikation med hjälp av isolerade satser behövdes det att vidga perspektivet. Resultatet blev att textlingvisterna använder både externa (utomlingvistiska) och interna (inomlingvistiska) kriterier i textanalys. (Larsson 1978: 14, 18, 20.) Svensk textlingvistik har koncentrerat sig på tre olika faktorer vilka är referensbindning, satskonnektion och tematik (Nyström 2000: 2).

I textlingvistiken skiljs två huvudgrenar vilka har olika aspekter som utgångspunkt, nämligen *den pragmatiska textlingvistiken* som är funktions- och kommunikationsbaserad och *den autonoma textlingvistiken* som är semantisk-syntaktiskt- och teckencentrerad. Den pragmatiska textlingvistiken har kommunikationen som utgångspunkt medan den autonoma textlingvistiken utgår från det språkliga tecknet. (Larsson 1978: 22.)

Charles W. Morris har lanserat termen pragmatik år 1938. Han säger att studiet av pragmatiken omfattar ”studiet av tecknens relationer till språkutövarna, semantiken studiet av tecknens relationer till de objekt de kan användas och syntaxen studiet av tecknens formella relationer till varandra”. Den autonoma textlingvistiken bygger på strukturalisternas arv. Den centrala frågan inom den autonoma textlingvistiken är att vilka är de semantiska och syntaktiska villkor som en teckenmängd behöver innehålla för att det skall vara möjligt att skapa en välformad struktur på en nivå över satsen. (Larsson 1978: 22–23, 29.)

Som det redan framkom ovan bygger de strukturalistiska textlingvisterna på den autonoma textlingvistiken. De studerar mest den grundläggande textaspekten nämligen textbindning, dvs. att hur en text är förbunden semantiskt och syntaktiskt ihop. En viktig del av deras undersökning är sambandet mellan olika satsled, dvs. referensbindningar som står också i fokus i min pro gradu-avhandling. (Larsson 1978: 30, 32.) Findahl & Höijer (1981: 43) påstår att den strukturella beskrivningen av textlingvistiken är hämtad från själva språket. Detta kan ses som en fördel eftersom den hjälper forskarna att analysera texterna utifrån och samtidigt bevara den kritiska distansen.

De olika textlingvistiska huvudgrenarna håller på att närma sig varandra eftersom skillnaderna mellan dem blir allt mindre. Ytterligare kompletterar och modifierar de olika huvudgrenarna varandra. (Larsson 1978: 28–29.)

Utgångspunkten för textlingvistiken borde enligt min mening vara språksocial eftersom språk förutsätter människor och deras handlingar. Textlingvistikens mål är ju ändå att skapa en allmän modell eller teori eftersom språkreglerna inte kan vara individspecifika annars skulle kommunikationen vara helt omöjligt. Man kan mycket väl påstå att läsaren är beroende av både de språksociala och de språkliga reglerna.

Textlingvisterna vill definiera vad en text är, hur sändaren realiserar den, vad texten betyder och kan den förstås av mottagaren. Vilken roll spelar de olika språkelementen, såsom pronomen, i texten och hur kan sändaren förbinda de enskilda meningarna i olika typer av texter. I min pro gradu-avhandling ska jag koncentrera mig på den aspekten hur texten är förbunden med hjälp av referensbindningarna och konnektivbindningarna.

Ledfamiljerna är grupper av ord i en och samma text och ett av textlingvistikens huvudsyften är att hitta och analysera ledfamiljerna och förklara de mekanismer som förbindar textens referenser. Textlingvisterna motiverar sina tankar t.ex. med hjälp av tre följande företeelser vilka alla förekommer också i mitt forskningsmaterial:

Bruket av pronominala ord.

- (1) Anna har en hund. Hennes hund är svart.
pronominalisering

Bruket av ellips.

- (2) De röda rosorna är slut. De vita har vi.
ellips

Bruket av konjunktionella ord.

- (3) Det blåste hårt men vi åkte ändå. (Larsson 1978: 14.)

Det som de tidiga textlingvisterna ville illustrera med de föregående exemplen är att ”det inte gick att göra en grammatik för isolerade satser och sedan hävda att grammatiken endast genererar sådant som den infödde talaren skulle vilja erkänna som språk” (Larsson 1978: 14). Senare har det visats inom textlingvistiken att satsgrammatiken kan ses som oändamålsenlig eftersom den tar inte hänsyn till den kreativa kompetensen som finns hos människor. Också språk måste betraktas ur den kommunikativa synvinkeln (se kapitel 2). (Larsson 1978: 14–15.)

Som det redan framkom ovan är relationen mellan texten och satsen komplicerad. Det finns satser vilka språkbrukaren inte kan befatta om de skall presenteras som isolerade men om de satser skall stå i den omgivning, som de borde stå i, uppfattar läsarna dem som välformade, dvs. att det finns satser som behöver en viss struktur i vilken dem passar in i. Förstås finns det också satser som är grammatiska men vilka inte kunde accepteras i vilken text som helst. Där kommer aspekten av olika *genrer* in (se kapitel 2.4). (Larsson 1978: 18.)

2.4 Genrer

I denna pro gradu-avhandling studerar jag genren bipacksedlar. I det här kapitlet diskuterar jag begreppet *genre*.

Genrerna har vuxit fram av människans behov att hantera sin omgivning. Textsorterna uppstår inte automatiskt utan på grund av vissa kriterier. En genre knyter sig till det sociala sammanhanget. Olika genrer varierar i fråga om komplexitetsgrad, om termer och om deras användare (Swales 1990: 62).

Genren får sitt namn enligt sina användare och den hör också alltid till någon verksamhet, dvs. att genrena är alltid kommunikativa. Genrerna håller på att utveckla

och förändra och de kan också smälta samman med någon annan genre eller komma helt ur bruk. (Hellspong m.fl. 1997: 20, 24.)

När det utförs olika uppgifter borde man ha språkligt stöd bakom sig, dvs. att ha möjligheten till instruktioner. Idag kan begreppet *genre* användas för att hänvisa till antingen muntliga eller skriftliga texter vilka inte behöver innehålla några litterära ambitioner (Swales 1990: 33).

Skrivna genrer har haft en betydande roll i vetenskapens utveckling eftersom det som har lärts sig har skrivits ner och då har tanken blivit fri för att skapa mera information. Möjligheten att läsa andras texter gör det lättare att komplettera, utveckla och korrigera det som redan finns i skriven form. Detta konkretiseras t.ex. när man skriver seminarieuppsatser. (Hellspong m.fl. 1997: 27.)

Skrivna texternas viktigaste uppgift är att fungera som människans minne. Genrehistoria berättar hur olika slags texter har uppkommit i ett speciellt område, i en viss kultur, under en viss tid och av något speciellt behov. Exempelvis har några texter används för att märka ägande. Det har alltid varit behov av t.ex. sådana texter som bevisar givarens vilja samt av kommersiella texter, liksom köpebrev. En genre kan ha vuxit fram till ett maktmedel som då har använts i situationer i vilka man har varit av olik åsikt. Ett exempel av sådana texter skall vara lagtexter. (Hellspong m.fl. 1997: 25–26.)

Begreppet *genre* har varit av värde även i folkloristiska studier. Redan på 1800-talet har bröderna Grimm gjort ett pionjärverk om germanska myter, legender och folksägner. Folksägner har varit av stor betydelse eftersom de betjänade som folkens socialt och mentalt minne. Folksägner är produkter vilka individerna har gjort i olika sociala sammanhang inom deras egen kultur. Fast genreformen vanligtvis betonas är genrernas kulturiska, historiska, socioekonomiska och politiska bakgrunder lika viktiga. (Swales 1990: 34–35, 37.)

Begreppet *textsamfund* hör nära ihop med begreppet *genre* nämligen de som använder samma genrer bildar en form av kommunikationsvetenskap, dvs. textsamfundet.

Genrerna handleder oss både som läsare och som skribenter och en och samma text kan även hör till flera olika genrer. Att se på genrerna är lika som att se på brukstexterna (se kapitel 2.1) ur språkbrukarnas synvinkel, dvs. att genrer är nära anknutna till verksamheten. Det är just textsamfundet som för skillnaderna i olika genrer och de skillnaderna ses som speciella egenskaper för en viss genre. (Hellspong m.fl. 1997: 24–25.)

Olika textsamfund ger mer eller mindre strikta normer om hur genren borde utformas. Normerna gäller situationen, innehållet, kompositionen och stilen. Genrerna är socialt förankrade. Exempelvis bipacksedlarna är strikt normerade medan ett reportage kan skrivas med större frihet.

Den mest typiska genremedlemmen kallas för *en prototyp* (Swales 1990: 52). Detta kan illustreras med ett konkret exempel: om man jämför olika idrottsgrenar kan man lägga märke till att t.ex. sprinterlöpning känns mer som en sportgren än t.ex. skjutning. Då kan man tänka sig att sprinterlöpning är en prototyp av sportgrenen.

För att kunna läsa en text, som hör till en viss genre, behöver man ha intresse, kunskaper och vanor att kunna befatta det som texten vill säga. Detta betyder att man på något sätt måste vara insatt i ämnet, dvs. att man måste ha *genrekompetens*. Speciellt inom den skönlitterära världen behöver man en specialbegåvning – alltså en speciell genrekompetens för att kunna tolka de skönlitterära texterna.

Askehave och Korning Zethsen (2001: 883) har forskat i bipacksedlarnas översättningar, som de upplever som komplexa, både mellan genrerna och mellan språk. Enligt dem är det problematiskt att den fackman, som upptäcker läkemedlet, vill ofta också själv skriva bipacksedeln vilket i praktiken betyder att bipacksedeln är ofta ett referat av själva undersökningen samt gjort av forskaren som har inga lingvistiska erfarenheter och vetande. Askehave m.fl (2001:885)konstaterar att:

The translator is most frequently a medical specialist, who on one hand has the advantage of possessing expert knowledge of the information in question, but who on the other hand lacks linguistic knowledge, i.e. detailed knowledge of

source language semantics, syntax as well as knowledge of translation theory, text linguistics and contrastive linguistics.

Fast bipacksedlarna bildar en genre består deras textsamfund av två olika människogener – specialist i läkemedel och lekmän. Problematiskt är också att specialister inte är medvetna om de genrekonventioner som de borde ta hänsyn till – vetenskapliga rapporter hör till en annan genre än brukstexter (se. kapitel 2.1).

I dagens värld måste man vara kunnig i att skriva brukstexter och det är möjligt att kunna lära sig skrivande av denna typ. Att en yrkesman kan skriva inom sitt eget fack är i själva verket ett krav i dagens samhälle. Detta leder till att de som professionellt använder en viss genre är mycket välmedvetna om denna genres namnbestånd.

Om man har identifierat tillräckligt med likheter i genrer kan man också börja märka de olikheter som skiljer just denna genre från alla andra genrer. Det finns genrer som har många gemensamma drag men de är just skillnaderna som är betydelsefulla. (Petit 2000: 58, 65.) Om det skulle finnas endast små skillnader mellan olika genrer skulle genreanalys vara överflödigt (Swales 1990: 61).

Teoretiskt sätt skulle det vara möjligt att skapa en liten grupp av egenskaper och sedan identifiera alla de medlemmar som hör till denna genre som skiljer sig från alla andra genrer i världen men i praktiken är det omöjligt (Swales 1990: 49). Fast man kan definiera en viss genre är det mycket svårt att kunna definiera dens läsare speciellt eftersom man inte kan begränsa läsekretsen (de Beaugrande & Dressler: 1994: 186).

Swales (1990: 36; min översättning) säger att ”en ny genre är alltid en formförändring av en eller flera gamla genrer” och ofta genrer förändras som resultat av användargruppens inre tryck. Hur olika texter klassificeras i genrer beror på textens användning. Man kan se på de krav, vilka en genre borde ha, som ideala typer eller former av genren. Hur många genrer kan det finnas i ett samhälle beror på samhällets komplexitet och mångfald. (Swales 1990: 34, 43.)

Bipacksedlarna formuleras enligt vissa kriterier eftersom de måste innehålla vissa informationer som man har upplevt vara nödvändiga. Patienter, läkare, provisorer och farmaceuter är bipacksedlarnas sociala sammanhang, dvs. att deras textsamfund består både av lekmän och fackmän. Detta kan leda till att bipacksedlarna vanligtvis upplevs som komplexa och termtäta vilket försvårar deras informativa uppgift.

Bipacksedlarna granskas med vissa intervaller. Om bipacksedlarna undersöks som en genre kan man märka att de är klart instruktiva. Detta konkretiseras med följande: om patienten följer noggrant bipacksedlarnas instruktioner skall resultatet bli bra, dvs. att han blir frisk. Patienten är också medveten om vad han borde göra om någonting går fel om han bara har tolkat budskapet rätt.

3 TEXTANALYS

Hur texten fungerar beror på hur den är byggd. Om vi vet, både som skribenter och som läsare, på vilka olika sätt kan man använda språket för att uppnå sina syften blir skrivandet, samt förstås också läsningen, mycket mera intressant. Därför borde vi alla veta någonting om textkonstruktionen.

Min analys av bipacksedlarna bygger på textanalys. Jag skall studera referensbindningarna samt konnektivbindningarna i dem. Eftersom min pro gradu-avhandling bygger på *textanalys* vill jag diskutera detta begrepp samt de läror som ofta har diskuterats i samband med textanalysen.

En textanalys kan vara kritiskt och ifrågasättande – en kunskap som behövs i dagens samhälle. En kritisk textanalys vill ta reda på textens öppna eller dolda budskap. För att brukstexter måste anpassa sig efter situationens normer och krav har situationskontexten en stor betydelse i brukstextanalysen. Situationskontexten är lika som det omedelbara sammanhanget – alltså de människor som texten rör sig (se också kapitel 2.4). (Hellspong 2001: 13, 19.)

Findahl m.fl. (1981: 2) har analyserat begreppet *textanalys* på följande sätt och kunnat bra fånga begreppets kärna:

Textanalys är mer än allmän benämning som används inom den humanistiska forskningstraditionen och även inom en del samhällsvetenskapliga ämnen. Med text avses här något mycket vidare än vad vi i vardagligt tal kallar en text.

De läror, som oftast har diskuterats i samband med textanalysen, är *hermeneutik* och *retorik*. Hermeneutiken betyder konsten att kunna tolka texter genom att läsa dem metodiskt samt kunnigheten att förstå vad texten säger. Att hermeneutiken har förknippas med textanalysen har just att göra med hermeneutikens tolkande funktion. Hermeneutiken fördjupar förståelsen och, i fråga om textanalysen, hjälper läsarna att se bakom orden. Att lära sig granska texten som en språklig skapelse hjälper både läsaren och skribenten att gå djupare in i den och samtidigt få mer nytta av den. Retoriken, i stället, har att göra med människans förmåga att skapa en text utgående från ett givet

mönster för att uppnå den effekt som har önskats. Länken mellan retoriken och skrivandet är lätt att märka till om vi granskar vårt eget skrivande. Innan vi börjar skriva ett speciellt slags text, t.ex. en rapport, vill vi veta hur den språkformen vanligtvis ser ut. Vi kan skriva enligt en given modell eller enligt den modell som vi är vana vid eller då skapa någonting helt nytt som baserar sig på de modeller som redan finns i bruket. (Hellspong m.fl. 1997: 12.)

Oftast är den verksamhet, i vilken brukstexter (se kapitel 2.1) ingår i, målinriktad. Det är syftet som styr skribenten. Exempelvis bruksanvisningar ingår i marknadsföringen eftersom det ändå är fråga om konsumtionsvaror. Att kunden får tydliga instruktioner i samband med köpandet minskar mängden av reklamationer. (Hellspong 2001: 20.)

Att se på olika slags texter och att analysera dem kan lära oss mycket. Vi människor lever i språket och genom det. Ett av de allra viktigaste skäl inom språket, att se vad texten egentligen säger, är det humanistiska skälet. Vi människor skriver för olika orsaker. Vi kan skriva endast för nöjes skull eller kanske vi är tvungna. Möjligen skriver vi för att förklara någonting oklart för oss själva men omedvetna kan vi också göra texten tillgänglig och nyttig för andra människor. (Hellspong m.fl: 1997: 11.)

Det finns många olika textanalysmetoder att använda. En och samma metod kan även innehålla flera olika nivåer. Varje metod innehåller både enskilda detaljer och stora linjer. Det är inte nödvändigtvis nyttigt att strikt följa någon textanalysmodell utan man kan vara kreativ. Fast modeller innehåller direkta frågor kan det vara svårt att hitta på något självklart svar. Det kan även hända att det inte finns något svar alls.

Oftast analyseras brukstexter utgående från ett särskilt syfte. Exempelvis kan man ta reda på de uppgifter som texten möjligen har – undersöka läsbarheten, skillnaderna, skribenten, trovärdigheten, krafterna i texten... Listan är oändlig men om man har ett speciellt intresse att se på en text kan flera frågor få ett svar. Förstås är det inte heller vettigt att blanda alla de metoder som finns eftersom då blir analysen inte tillräcklig djup. Det som i stället lönar sig är att använda endast några drag av sådana metoder som

hjälper forskaren att få fram sina observationer. Det finns också textanalysmetoder vilka kompletterar varandra.

I det här kapitlet (3) kommer jag att presentera de resultat som har framkommit i min undersökning. Jag skall undersöka bipacksedlarna i två läkemedelsgrupper vilka är astma och diabetes. Jag skall också forska i två olika textavsnitt, i *Verkningsätt* och i *Försiktighet*, och jämföra dem.

Först skall jag presentera mitt undersökningsmaterial med hjälp av en kommunikationsanalys vilket syfte är att ge till läsaren en allmän uppfattning av undersökningsmaterialet. Jag skall också studera de vanligaste referensbindningstyperna som finns i materialet och presentera dem med exempel. Jag skall samla resultat i tabeller och diskutera dem med exempel. Jag skall också forska i konnektivbindningarna och presentera de resultaten jag får i tabeller samt diskutera dem med exempel.

3.1 Kommunikationsanalys

För att läsaren skall få en allmän uppfattning om mitt undersökningsmaterial skall jag göra en kommunikationsanalys. Det kan ses som en inledning till mina andra forskningsresultat.

Det finns flera olika metoder att analysera brukstexter. Det är nyttigt att börja med en elementär kommunikationsanalys som innehåller fyra väsentliga punkter som också Hellspong (2001) har tagit upp. Dessa punkter är sändaren, mottagaren, situationen och texten.

Talaren i bipacksedlarna är alltid opersonlig. I början av varje bipacksedel finns www-adressen till det informationslämnande företaget vilka illustreras i exemplen 4 och 5.

- (4) Informationslämnande företag. Schering-Plough, www.shering-plough.se (Patient-FASS 2004–2005: Astmanex Twisthaler).
- (5) Informationslämnande företag. AstraZeneca, www.astrazeneca.se (Patient-FASS 2004–2005: Bambec).

Att skribenten gömmer sig bakom företaget kan ses som ett problem. Det gör texten opersonlig och tung samt det är omöjligt för läsaren att veta vem som finns bakom företaget. De skribenter som gömmer sig bakom företaget försvarar sig med att säga att de inte skriver som privatpersoner utan som tjänstemän. Användningen av personliga pronomen skulle göra texten lättare och ledigare. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 25–26.)

Detta perspektiv, som skribenten väljer, spelar stor roll i själva texten. Textens röst kan vara den direkt berördes, den utomstående betraktarens, allmänhetens, myndighetens, företagets... Valet av perspektivet påverkar textens ton och ordvalet för att inte tala om det som överhuvudtaget nämns i texten. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 20.) Sammanfattningsvis kan konstateras att utanför sändarens verkliga identitet borde också positionen han tar samt bilden han ger av sig själv framkomma.

Den andra viktiga frågan är till vem sändaren talar. Svaret bör inte döma hunden efter håren utan kunna svara på frågan vilka är de riktiga läsare och hur mottagaren tonas fram i texten?

Tonen i texten består av flera olika faktorer, nämligen av ordvalet, av meningsbyggnaden, av innehållet samt av dispositionen. Viktigt är också hur skribenten tilltalar läsaren samt hur skribenten talar om sig själv. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 23.) Detta illustreras med två följande exempel:

- (6) Din underhållsdos av Asmanex kan behöva ökas... (Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).
- (7) Vid akuta besvär ska du använda ett kramplösande läkemedel... (Patient-FASS 2004–2005: Bambec).

Bipacksedlarna vänder sig till dem som är sjuka och som behöver vård. Konsumenten kan även vara i förvirrat sinnetillstånd och kan behöva läkemedlet snabbt. Tillsammans med auktoritetsaspekten kan det vara orsaken till det att imperativformen används flitigt. Bruket av imperativ hjälper skribenten att ge klara instruktioner om hur man agerar rätt. Förstås vill det informationslämnande företaget, dvs. det som har ansvaret för läkemedlet, undvika livsfarliga situationer, såsom överdosering. Bipacksedlarna är skrivna av specialister i läkemedel, av farmaceuter, provisorer och läkare, dvs. att bipacksedlarna har auktoritet över läsaren vilket illustreras i exemplen 8 och 9.

- (8) Kontakta läkare om astma förvärras (Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).
- (9) Tala med din läkare innan du börjar använda Bambec (Patient-FASS 2004–2005: Bambec).

Hurdan är den situation i vilken sändaren talar till mottagaren och hur väl är texten anpassad till sin situation? Finns det några yttre förhållanden att ta hänsyn till och vill sändaren uppnå något speciellt med dem? Hur är texten formulerad?

Bipacksedlarna följer ett speciellt textmönster. I mönstret finns mellanrubriker vilka står på fet stil för att konsumenten skall hitta den rätta informationen snabbt. Att använda ett speciellt mönster ger känslan av trygghet och klarhet till läsaren samt påverkar också läsbarheten.

Huvudrubriken i bipacksedlarna är alltid läkemedlets namn. Underrubrikerna är mera informativare och de sammanfattar textinnehållet. Det finns också ett visst sammanhang mellan rubrikerna vilket påverkar läsbarheten eftersom det är möjligt att ”gå framåt” i texten bara med hjälp av att läsa underrubrikerna. Det är nyttigt att låta textens utgångspunkt vara valet av *disposition*.

I bipacksedlarna följer man *en s.k. tematisk disposition* vilket i praktiken betyder att innehållet har delats i olika teman och varje temat är presenterat för sig. Temana skall delas enligt läsarens behov – vad de behöver veta? (Ehrenberg-Sundin m.fl. 38, 40.)

Dispositionen i bipacksedlarna har gjorts synlig med hjälp av de informativa rubrikerna så att läsarna lätt uppfattar textens innehåll samt hur den är uppbyggd.

Varje textgenre har sina speciella drag t.ex. ord och uttryck som är speciellt vanliga. Ett av bipacksedlarnas specialdrag är termer vilka är mer eller mindre specialiserade och vilka inte har förklarats för konsumenten. Detta illustreras med följande exempel:

(10) hypertyreos, leverfunktion, hyperglukemi, sköldkörtelfunktion

Den flitiga användningen av termer kan ses som ett problem eftersom det är ytterst viktigt att konsumenten förstår allt information som bipacksedeln ger. Att termerna används i så stor utsträckning sätter ännu större krav på textbindningen – om skribenten använder termer, vilka konsumenten inte känner till, blir textbindningen med de svagare referensbindningarna omöjligt vilket illustreras i kapitel 3.2.1.

3.2 Strukturell analys

För att språket överhuvudtaget skall finnas måste det användas. För att språket används har det i sig några allmänna principer och normer vilka kan beskrivas vetenskapligt. Enligt min mening kan det konstateras att språkliga principer utformas på följande sätt: Under tidens lopp utvecklas allmänbegrepp utgående från de allmänna användbara språkliga företeelserna som finns i själva språket. Exempelvis är det svårare att definiera begreppet *strukturell analys* än beskriva det som man i praktiken gör när man använder en strukturell analys, dvs. att utgår från de allmänna företeelserna som finns i språket.

En strukturell analys studerar hur en text är uppbyggd på olika nivåer. Texten kan undersökas språkligt, innehållsligt eller socialt och i min undersökning ska jag koncentrera mig på det språkliga. Texterna skall undersökas som språkliga helheter.

En struktur är lika som en ordning, dvs. att orden bildar satser och meningar. Den textuella strukturen har att göra med textens uttryckselement och hur de elementen samlas i ett större mönster. (Hellspong 2001: 18.)

3.2.1 Referensbindningar

De viktigaste elementen i texten har sagts vara *textbindning* och *konsekvens*. Textbindningen betyder att textens delar, stycken, satser och meningar, har förbundits på ett ändamålsenligt sätt. Om texten är konsekvent är text en enhet som framskrider innehållsligt vettigt. Det finns olika möjligheter att studera textbindning. I min pro gradu-avhandling skall jag koncentrera mig på referensbindningarna och på konnektivbindningarna vilka båda har också varit de centrala faktorerna inom svensk textlingvistik.

Fast det finns flera olika drag vilka konstituerar texten kan man väl påstå att ingen text klarar sig utan referensbindningarna för att kunna vara sammanhängande. Referensbindningarna har sagts vara de viktigaste textbildande faktorerna. För att det inte skulle vara lösa meningar i texter måste var och en mening hänvisa åtminstone till en annan mening i samma text. (Nordman 1992: 188.)

När man försöker leta efter referenser ur en text möter man ett viktigt problem – hur man söker dem? Eftersom det inte finns klara metoder att använda måste man anpassa sin egen manual. Först är det viktigt att läsa mångsidig litteratur och forskningsresultat kring ämnet och utgå ifrån de referenser som är lättast att identifiera, såsom *identitet*. Men subjektiviteten kommer in i bilden senast när man vill hitta de referenser som är svagare. Texten måste läsas noggrant både ”ytligt” och ”innehållsligt”.

I denna pro gradu-avhandling definierar och grupperar jag referensbindningarna enligt det som är lämplig för mitt undersökningsmaterial. Denna metod har tyckts vara den bästa också i några andra undersökningar. Även Enkvist (1974: 177) konstaterar att ”i praktiken måste man ställa upp en egen manual med tumregel och försöka tillämpa dem

så konsekvent som möjligt”. I min pro gradu-avhandling skall jag kalla för en referens både de grammatiska referenserna samt de associativa referenserna, dvs. att jag utgår från ytplan till mera djupliggande struktur.

Jag ska undersöka referensbindningarna både ur koherens- och kohesionsperspektiv eftersom de olika referenserna innehåller både grammatiska och semantiska egenskaper och det är inte nödvändigt att dra någon gräns mellan kohesion och koherens eftersom de båda kan ses som viktiga ur textbindningens synvinkel.

Bindningarna är mycket mera än ”bara” ytliga markörer. Kohesion skapas med hjälp av explicita markörer, t.ex. med satskonnektioner. Koherens däremot är svårare att definiera eftersom den hänger ihop med läsarens kännedom om ämnet. (Bergström 2002: 185.)

Som det framkom i kapitlet 2.2.2 kan ur bipacksedlarna hittas drag som hör till fackspråket vilket i sin tur betyder att skribenten måste vara ännu noggrannare med de element som gör texten sammanhängande. Även Harry Näslund (1991: 20) konstaterar att ”referensbindningar spelar en större roll i facktexter än i många andra typer av texter, eftersom budskapet här måste framföras så klart som möjligt och sammanhangen i texten därför måste vara explicita och entydiga”.

Referensbindningarnas värde har inte alltid förstått. Exempelvis Bergström (2002: 190) i sin doktorsavhandling har noterat att språklärarna gav ett högre betyg till en text med få språkfel fast texten inte var speciellt koherent. Däremot den koherenta texten fick sämre betyg på grund av sina lexikala, syntaktiska och ortografiska fel.

Fast var och en text vimlar av referensbindningarna varierar deras mängd och typ beroende på textens ämne och genre (Nordman 1992: 188). Fast forskarna är enhälliga om termdefinitionen *referensbindning* finns det dock flera olika sätt att gruppera dem.

Det finns flera olika analystyper att använda i referensbindningsundersökning. Den första typen använder referensbindningarna som ett medel att skilja en välformad och

sammanhängande text från en icke-text. Den andra typen utgår i från att klassificera referensbindningarna i olika kategorier utgående från deras formell eller semantisk natur vilken är den analystyp som jag mest använder i min undersökning fast den kompletteras också av den första och den femte typen. Den tredje typen undersöker de förhållanden i vilka referenter används. Den fjärde typen koncentrerar sig på de psykologiska aspekter vilka berättar hur referenterna samspelar. Den femte typen undersöker förhållandet mellan referensbindningarna och textinnehållet. (Näslund 1991: 16.)

Nordman (1992: 199) konstaterar att referensbindningarnas hierarki måste bygga på subjektiva garderingar. Det är nästan omöjligt att ge uttömmande instruktioner om de krav som olika referensbindningarna borde fylla i speciellt eftersom olika personer kan, på basis av sina personliga erfarenheter, komma på olika saker som skulle kunna associeras. Speciellt i långa texter är det svårt att hitta alla möjliga sambandsled eftersom de ledfamiljer, i vilka olika sambandsled hör i, är vanligtvis mångskiftande och överlappande och i princip kunde vart och ett ord kunna höra till flera ledfamiljer. (Enkvist 1975: 42, 47.)

Jag har valt att analysera 11 referensbindningstyper vilka presenteras i tabell 1. De 11 referensbindningarna är starkt representerade i mitt forskningsmaterial. I tabellen finns också de förkortningar som jag skall använda senare i texten. Bergström (2002) har också diskuterat i sin doktorsavhandling de tio första referensbindningstyper som presenteras i tabell 1. Jag har valt att lämna bort från min analys referensbindningstypen *co-specifiering* samt *bindningsbrister* vilka Bergström använder i sin doktorsavhandling. Ytterligare använder jag i stället för hennes *vaga synonymi* referensbindningstypen *svag synonymi*. Begreppet skall diskuteras senare i det här kapitlet med exempel. Jag har även indelat, med hjälp av Bergström (2002), de referensbindningar som finns representerade i mitt undersökningsmaterial, i fyra kategorier enligt deras styrka. De kategorierna är starka referensbindningar, formella referensbindningar, medelstarka referensbindningar samt svaga referensbindningar.

Tabell 1. Referensbindningstyper.

<i>Starka bindningar</i>	Identitet (id.)
	Modifierad identitet (mi.)
<i>Formella bindningar</i>	Pronominalisering (pr.)
	Antecedent (an.)
	Ellips (el.)
	Extension (ex.)
<i>Medelstarka bindningar</i>	Synonymi (sy.)
	Specifisering (sp.)
	Generalisering (ge.)
<i>Svaga bindningar</i>	Inferens (in.)
	Svag synonymi (sv.)

Nedan skall jag först presentera de ovannämnda 11 referensbindningstyperna med exempel. Efter dessa presentationer skall jag diskutera de olika referensbindningstyperna och deras betydelse för mitt undersökningsmaterial.

Fast referensbindningstyperna identitet och modifierad identitet är de starkaste är de också lättaste att hitta medan t.ex. den svaga referensbindningen inferens bygger på ett omfattande semantiska nät vilket kan vara rätt komplex.

För att en referensbindning kan sägas vara *identisk* måste både formen och referensen vara desamma. De skillnader som jag har tillåtit är växlingen mellan obestämd och bestämd form samt växlingen mellan singularis och pluralis. Se ex. 11 och 12.

- (11) Astma är en inflammation i luftrören.
Om man inte behandlar inflammationen kan luftrören skadas.
id.
(Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)
- (12) När luftrören svullnar och blir irriterade kan inflammationen leda till
kramp i luftrören – en astmaattack.
Därmed förebyggs också astmaattacker på sikt.
id.
(Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)

Modifierad identitet tillåter variation i uttrycket men referensen måste bygga på den fullständiga identitet. Annars är det vara fråga om synonymi. Ordklass- och tempusväxling kan förekomma samt bestämningar kan tillkomma, försvinna eller förändra. Se ex. 13 och 14.

- (13) Vid övergång från användning av kortison-tabletter eller injektion till Asmanex Twisthaler...
Din underhållsdos av Asmanex...
mi.
(Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)
- (14) ...insulin måste injiceras.
Humalog Pen verkar mycket snabbt och under en kortare tid än lösligt insulin...
mi.
(Patient-FASS 2004–2005: Humalog Pen.)

Pronominalisering betyder att huvudordet ersätts med ett pronomen vilket illustreras i exemplen 15 och 16.

- (15) Det är viktigt att undvika att få Combivent i ögonen, detta gäller speciellt
pr.
personer som lider av grön starr (Patient-FASS 2004–2005: Combivent).
- (16) Det är då viktigt att kroppen snabbt tillförs socker – om inte detta görs i
pr.
tid kan medvetlöshet inträda (Patient-FASS 2004–2005: Humalog Pen).

Antecedent är en sådan referensbindning som innebär att skribenten återgår igen från pronomenet till huvudordet. Se ex. 17 och 18.

- (17) ...ska man följa läkarens instruktioner och vid behov kontakta denne.
...som läkare ordinerat för samtidig behandling...
an.
(Patient-FASS 2004–2005: Singulair.)

- (18) Insulin är ett naturligt ämne i kroppen som hjälper till att kontrollera blodsockernivån.

Avandia hjälper kroppen att bättre utnyttja det egna insulinet.
an.

(Patient–FASS 2004–2005: Avandia.)

Ellips har att göra med de referensbindningar som skribenten har valt att lämna bort något senare i texten eftersom de kan förstås av det ovannämnda. Vanligtvis står delarna av ellipsen nära varandra. Med hjälp av ellipsen kan skribenten avlägsna flera olika saker och därför kan man inte räkna upp de funktionalistiska strukturer som skulle kunnas avlägsna med hjälp av ellipsen. Förstås måste skribenten ta hänsyn till att texten inte ska bli mångtydig.

Man kan konstatera att det är både ekonomiskt och ansträngande att använda ellips för att det förkortar texten men läsaren måste tolka texten noggrannare. För att ellipsen kan användas måste de strukturer, i vilka ellipsen används, vara parallella. Om skribenten avlägsnar strukturer som är likformiga men funktionellt olika är meningen inte förståelig. (Enkvist 1975: 38–40.) Ellipsen markeras i texten med ”ø”. Om texten återgår från ellipsen till huvudordet kallas referensbindningen för *extension*. Ellipsen och extensionen illustreras i exemplen 19 och 20.

- (19) När luftrören svullnar och ø blir irriterade kan inflammationen leda till
el.

kramp i luftrören...

ex.

(Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).

- (20) Insulin bildas i bukspottkörteln och ø är ett hormon...

el. ex.

(Patient–FASS 2004–2005: Humalog Pen).

Att markera en och samma företeelse med två olika benämningar kallas för *synonymi*. Se ex. 21 och 22. Eftersom företeelserna i mitt forskningsmaterial är konkreta hade jag inga svårigheter att definiera vilka ord är synonyma till varandra. Gränsdragningen kan vara svårare om texten innehåller massor av abstrakta företeelser (Bergström 2002: 203).

- (21) Observerva att mängden läkemedel är så liten att dosen kan vara mycket svår att
 sy.
 uppfatta (Patient–FASS 2004–2005: Pulmicort Turbuhaler).
- (22) Glipizid är ett läkemedel...
 sy.
 (Patient–FASS 2004–2005: Glipizid Meda).

Referensbindningstypen *specificering* specificerar den föregående enheten i texten (Bergström 2002: 204). Se ex. 23 och 24.

- (23) Om man inte behandlar inflammationen kan luftrören skadas.
 Daglig behandling med Asmanex Twisthaler minskar och förhindrar
luftrörsinflammationen.
 sp.
 (Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)
- (24) Bambec vidgar luftrören och gör det lättare att andas genom att lösa
 krampen i luftrörens muskulatur
 sp.
 (Patient–FASS 2004–2005: Bambec).

Om skribenten går från ett underordnat begrepp till ett överordnat eller från en del till helhet är det fråga om *generalisering* (Bergström 2002: 205). Se ex. 25 och 26.

- (25) Theo-Dur löser krampen i luftrörens muskulatur, varvid luftrören
 vidgas...
 ge.
 (Patient–FASS 2004–2005: Theo-Dur).
- (26) ...när kroppen inte producerar tillräckligt med insulin eller då kroppens
insulin inte ger den effekt som krävs
 ge.
 (Patient–FASS 2004–2005: Avandia).

Inferens har att göra med associationer, dvs. att inferensen är den referensbindning som finns mellan två olika begrepp som på något sätt kan associeras med varandra. Att läsaren är kunnig i att märka inferensen ur texten beror förstås också på hans egna

erfarenheter. (Bergström 2002: 205.) Bruket av inferensen kan ses även som riskabel. Inferensen illustreras i exemplen 27 och 28.

- (27) Läkemedlet kan för en del patienter börja verka inom 24 timmar.
Full effekt på lungfunktionen uppnås efter någon till några veckor.
 in.
 (Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)
- (28) Pulmicort Turbuhaler är avsedd för regelbunden användning...
 Det kan dröja några veckor innan man får full effekt av behandlingen.
 in.
 (Patient–FASS 2004–2005: Pulmicort Turbuhaler.)

Bergström (2002) använder i sin doktorsavhandling termen *vag synonymi*. Hon har forskat i sådana elevernas texter som har skrivssvårigheter. Med termen *vag synonymi* syftar hon på ”sådana fall där skribenten kan anses ha haft för avsikt att referera till samma referent men där han använt två ord som har två klart olika betydelseomfång”. Detta är typiskt i texter skrivna av andraspråksskribenter som är osäkra på det rätta ordet. Likadant fenomen förekommer inte i mitt undersökningsmaterial. I stället har jag valt att kalla en del av de synonymibindningar, som förekommer i mitt undersökningsmaterial, för *svaga synonymibindningarna*. Fast de synonymibindningarna, som jag har identifierat som svaga, har samma betydelseomfång är de mycket svårare identifierbara för läsaren än de ”vanliga” synonymer (se ex. 21. och 22.). Detta beror på det att i fråga om de svaga synonymibindningarna har huvudordet oftast ersatts med en medicinsk term (se ex. 29 och 30 och kapitel 2.2). Jag har valt att kalla de synonymibindningarna svaga därför att deras betydelseomfång är detsamma men ändå är deras förhållande ur begriplighetens synvinkel svagare än i fråga om de vanliga synonymerna därför att de ersätts med en medicinsk term. *Nordstedts svenska ordbok* (2006) definierar orden *svag* och *vag* på följande sätt: ”**svag** adj. **1** som har liten kraft; **vag** adj. som är svår att urskilja [...] på grund av suddiga och oklara begränsningslinjer”. Ordet *svag* beskriver bättre det fenomen som förekommer i mitt undersökningsmaterial.

Även Enkvist (1975: 37) konstaterar att om skribenten använder synonymin måste han vara säker på att läsaren identifierar synonymer på samma sätt som skribenten för att budskapen skall kunna tolkas rätt. I fråga om medicinens språk, som är skrivet av fackmän, kan man inte enligt min mening lita på det att de synonymer, som syftar på de medicinska termerna, skall identifieras på samma sätt av skribenten och av läsaren.

- (29) ...en s k ”känning”, kan bl a uppkomma vid samtidig användning av andra läkemedel...
Tecken på för lågt blodsocker kan variera...
sv.
(Patient–FASS 2004–2005: Amaryl.)

- (30) Serevent Diskus verkar i huvudsak på luftrören (bronkselektiv beta-
sv.
stimulerare)...
(Patient–FASS 2004–2005: Sererevent Diskus).

I tablå 1 finns en modell som jag har gjort enligt en textbit som hör till avsnittet *Verkningsätt*. Jag har gjort en likadan ”karta” över var och en textbit som hör till mitt forskningsmaterial. Satsens nummer står på den vänstra spalten. *R* står för att markera rubriken. Eventuella bisatser har markerats med bokstaven. Textbiten finns i sin helhet i bilaga 1. Tablåen är med därför att det skulle vara lättare för läsaren att följa avhandlingens innehåll. Referensbindningarna analyseras mellan ord. Några referensbindningar kan ”leva” genom flera meningar, några ”lever” endast från en huvudsats till en bisats.

Tablå 1. Ett exempel på referensbindningar i avsnittet *Verkningssätt*. (Patient–FASS 2004–2005: Serevent Diskus.)

R) Serevent Diskus			
id.			
1) Serevent Diskus	luftrören		
sv.			
bronksektiv beta-stimulerare	sp.		
1a)	kramp och tilltäppning i luftrören	minska under minst 12 timmar	10-20 minuter
sv.			
	bronkobstruktion	in.	in.
2)		effekten	
mi.			
2a)		full effekt	2-3 timmar

Tablå är rätt typiskt för avsnittet *Verkningssätt*. För fysiska skäl hade jag tvungen att välja en ganska kort tablå att presentera för att det skulle ha varit omöjligt att få en lång tablå att rymmas på en sida.

Läkemedlets namn *Serevent Diskus* förbinds för första gången med identitetsbindningen. Man talar om detta läkemedel följande gång redan i samma sats men denna gång använder skribenten svag synonymi. Han syftar på samma läkemedel genom att säga att Serevent Diskus är en *bronksektiv beta-stimulerare*. I första satsen talar skribenten också om *luftrören* och specificerar i bisatsen att det är fråga om *kramp och tilltäppning i luftrören* vilken då nämns en gång till i samma bisats med hjälp av svag synonymin – *kramp och tilltäppning i luftrören* kallas då för *bronkobstruktion*. I satsen 1a är det fråga om *effekten* som för första gången nämns med hjälp av tiden – *minska under minst 12 timmar*. Skribenten tyder på att patientens symptom borde minskas under denna tid och man kan se inferensen mellan de leden *minska under minst 12 timmar* och *effekten*. *Effekten* nämns också i sats 2 och jag anser att det finns inferens mellan *tiden* och *effekten* eftersom båda uttryck har att göra med lindringen av patientens symptom. *Full effekt* nämns i sats 2a och den kan ses som en modifierad

identitet av ordet *effekten*. De tiderna, vilka markeras i satser 1a och 2a, har att göra med verkningstiden och man kan observera inferensen mellan dem.

För att läsaren skall kunna få helhetsbilden av de referensbindningar som finns i mitt undersökningsmaterial har jag samlat dem i diagram. I diagram 1 och 2 finns referensbindningarna i procent och antal.

Diagram 1. Referensbindningarna i avsnittet *Verkningssätt*.

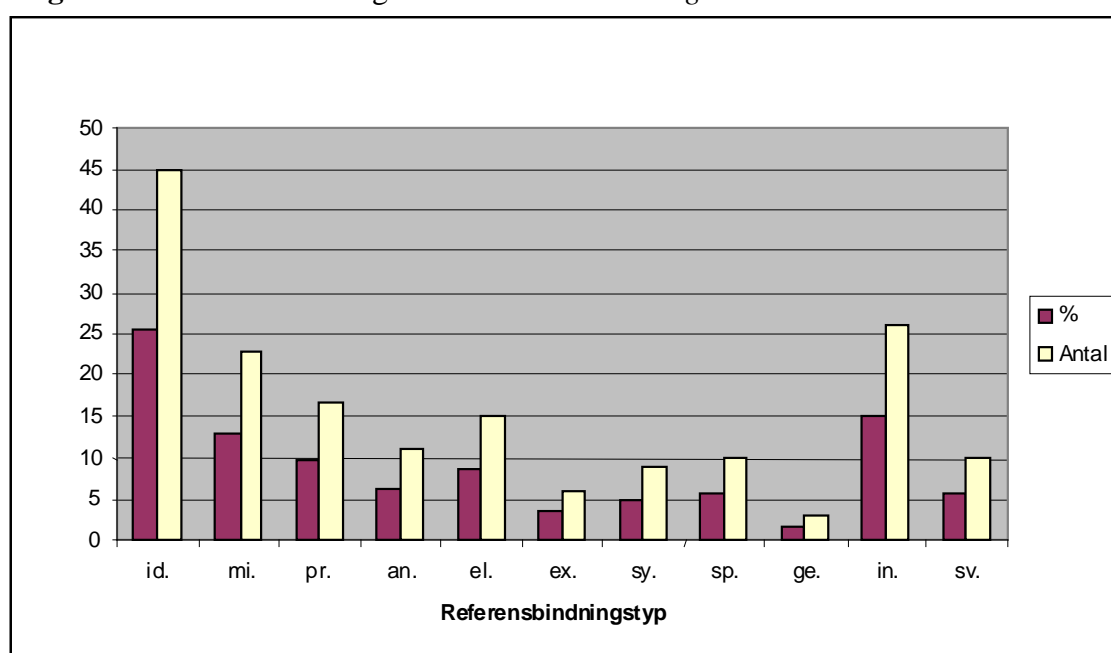
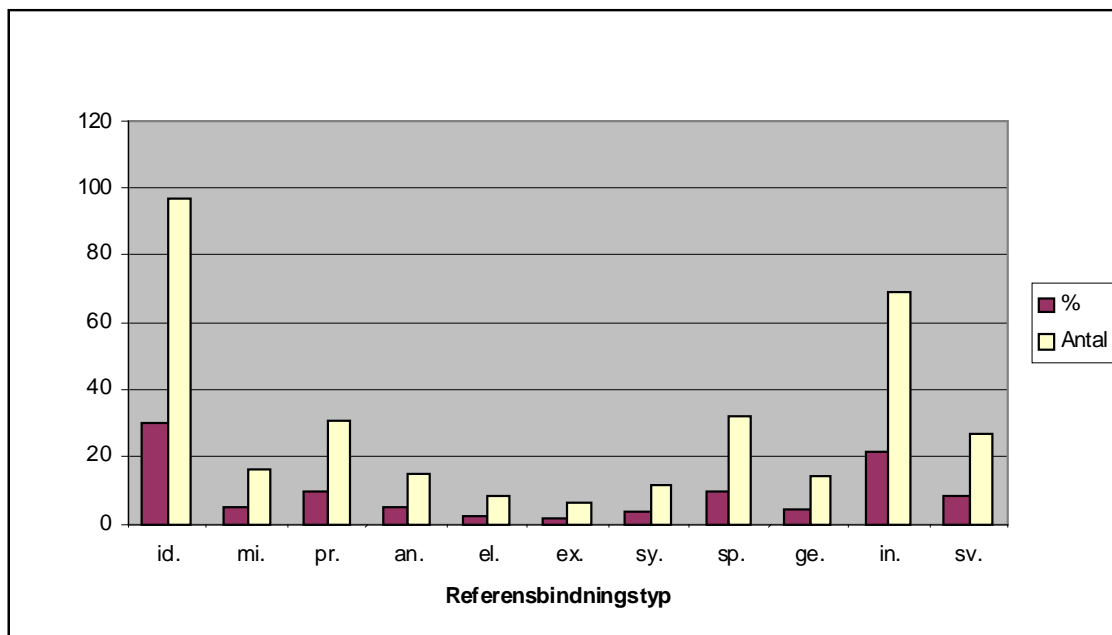

Diagram 2. Referensbindningarna i avsnittet *Försiktighet*.

Den referensbindningstyp som klart dominerar i de båda avsnitten är identitet (25,7 % i avsnittet *Verkningsätt* och 29,8 % i avsnittet *Försiktighet*). Det är inte överraskande eftersom bastexten är fackspråklig och det är ytterst viktigt att konsumenten får informationer som inte kan tolkas på flera olika sätt. Därför är det logiskt och uppmärksamt av skribenten att använda så stark referensbindningstyp som möjligt.

Den variation i cirka 5 procent, som finns mellan avsnitten, har att göra med namnupprepning. I avsnittet *Verkningsätt* upprepas läkemedlets namn oftare än i avsnittet *Försiktighet* just därför att i avsnittet *Verkningsätt* koncentrerar man sig endast på det hur läkemedlet verkar i kroppen och i avsnittet *Försiktighet* tas också andra aspekter med i diskussionen. Av samma orsak är antalet modifierad identitet något lägre i avsnittet *Försiktighet* än i avsnittet *Verkningsätt*.

Oftast en text med hög andel identitetsbindningar har få pronominaliseringar. Detta stämmer också i mitt undersökningsmaterial. Fast antalet identitetsbindningar är stor är texten inte enförmig eftersom identitetsbindningarna används inte på bekostnad av andra referensbindningstyper än pronomen.

Också skillnaden jämfört med antalet ellips och extension har att göra med läkemedlets namn. Det finns mera referensbindningar av typ ellips och extension i avsnittet *Verkningsätt* eftersom detta avsnitt bygger på läkemedlets namn samt på det verksamma ämnets namn. Det är mycket vanligt att skribenten lämnar bort läkemedlets namn eller det verksamma ämnets namn vilka kan förstås ur sammanhanget. Vanligtvis återgår skribenten i dessa namn något senare i texten. Se ex. 31 och 32.

- (31) Humalog Pen verkar mycket snabbt och under en kortare tid än lösligt insulin och \emptyset skall normalt tas inom 15 minuter före eller efter en måltid.
 el.
Humalog Pen kan tas tillsammans med ett humaninsulin med längre
 ex.
 verkningsstid. (Patient–FASS 2004–2005: Humalog Pen.)
- (32) Insulin bildas i bukspottkörteln och \emptyset är ett hormon...
 el. ex.
 (Patient–FASS 2004–2005: Humalog Pen).

Det är i stället överraskande att den näst dominerande referensbindningstypen i mitt undersökningsmaterial är inferens i de båda avsnitten (14,9 % i avsnittet *Verkningsätt* och 21,2 % i avsnittet *Försiktighet*). Inferensen hör till de svaga referensbindningarna och den ger möjligheten till läsaren att associera och tolka budskapet på flera olika sätt.

I detta sammanhang måste jag ännu poängtera att var och en undersökning som görs på basis av referensbindningarna bygger i viss mån på skribentens personliga bedömningar och det finns även olika åsikter om hur referensbindningarna borde indelas i grupper. Speciellt i fråga om de svagare referensbindningarna spelar skribentens personliga bedömningar ännu större roll.

Sambandet med det s.k. semantiska nätverket och inferens är uppenbar. Även psykologer använder termen *semantiska nätverk* för att kunna beskriva inre minnes- och kunskapsstrukturer men för textlingvistik betyder denna term innehållets beskrivning (Findahl m.fl. 1981: 53). Det är svårt att beskriva det semantiska nätverket eftersom det består av allt det som människan har upplevt i sitt liv.

Antalet svaga synonymibindningar är också överraskande stort i mitt undersökningsmaterial (5,7 % i avsnittet *Verkningsätt* och 8,0 % i avsnittet *Försiktighet*). Detta har att göra med det, som är rätt typiskt för facktexter, nämligen termer. I en facktext är referensbindningstyperna identitet och modifierad identitet viktiga eftersom termerna upprepas vanligtvis flera gånger och ofta förbindas de antingen med identitet eller med modifierad identitet. Förstås kan termen också ersättas med en synonym – med en ”vanlig” eller med en svag synonym – för att texten inte skall bli enformig. Fast ordets innehåll inte förändras är det förhållandet mellan bindningarnas styrka som blir olik eftersom identitet och modifierad identitet hör till de starka referensbindningarna, synonymi är medelstark referensbindning och svag synonymi däremot är en svag referensbindning.

Växlingen mellan de olika uttrycken kan också ses som en nackdel. För att läsaren skall lättare fatta sammanhanget borde skribenten hålla fast vid ett och samma uttryck i hela texten. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 19.) Termväxlingen i bipacksedlarna kan orsaka även livsfarliga situationer vilket man borde ta i beaktande.

Antalet specificeringar varierar från 5,7 % - 9,8 % mellan de två avsnitten. Att specificeringarna är lite vanligare i avsnittet *Försiktighet* har att göra med utredningen av läkemedlets biverkningar. I avsnittet *Försiktighet* betonas de situationer och symptom i vilka man måste vara riktig försiktig. Detta fenomen ökar antalet specificeringar i avsnittet *Försiktighet* eftersom de förklaringarna bygger vanligtvis på referensbindningen specificering.

Man kan konstatera att i avsnittet *Försiktighet* använder skribenten systematiskt disposition i vilken helhet kommer före detalj. Denna princip har varit nyttig t.ex. i pedagogiska sammanhang när man skriver instruktioner. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 39.) Fenomenet illustreras i exemplet 33.

- (33) ...om du har någon av följande sjukdomar: ökad sköldkörtelfunktion (hypertyreos), hjärt- och kärlsjukdom, för låga kaliumvärden i blodet, kraftigt nedsatt leverfunktion, kraftigt nedsatt njurfunktion, diabetes
sp.
(Patient–FASS 2004–2005: Bambec).

Fast man skulle kunna anta att fackspråkliga texter skulle variera ganska lite i fråga om referensbindningstyperna visar mina forskningsresultat något annat. Sammanlagt tio olika referensbindningstyper är representerade från 1,7 % till 29,8 % i undersökningsmaterialet.

Jag har indelat referensbindningstyperna, som finns i mitt forskningsmaterial, i starka, formella, medelstarka och svaga referensbindningarna. Jag har fått hjälp av Bergströms modell (2002: 198). Resultaten finns i diagram 3 och 4. De referensbindningar, som hör till de starka, är identitet (id.) och modifierad identitet (mi.). Pronominalisering (pr.), antecedent (an.), ellips (el.) och extension (ex.) är formella referensbindningar. Synonymin (sy.), specificering (sp.) och generalisering (ge.) är medelstarka referensbindningar och inferens (in.) samt svag synonymi (sv.) hör till de svaga referensbindningarna. Det är lättare för läsaren att uppfatta helheten när de olika referensbindningarna har indelats i kategorier enligt deras styrka.

Diagram 3. De starka, formella, medelstarka och svaga referensbindningarna i avsnittet *Verkningsätt*.

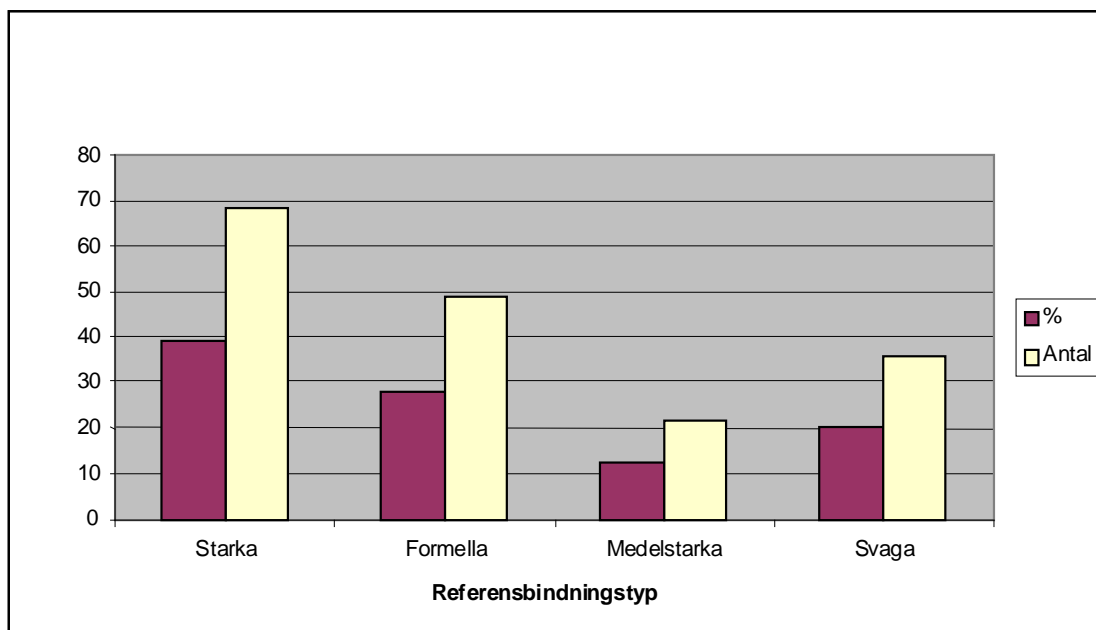
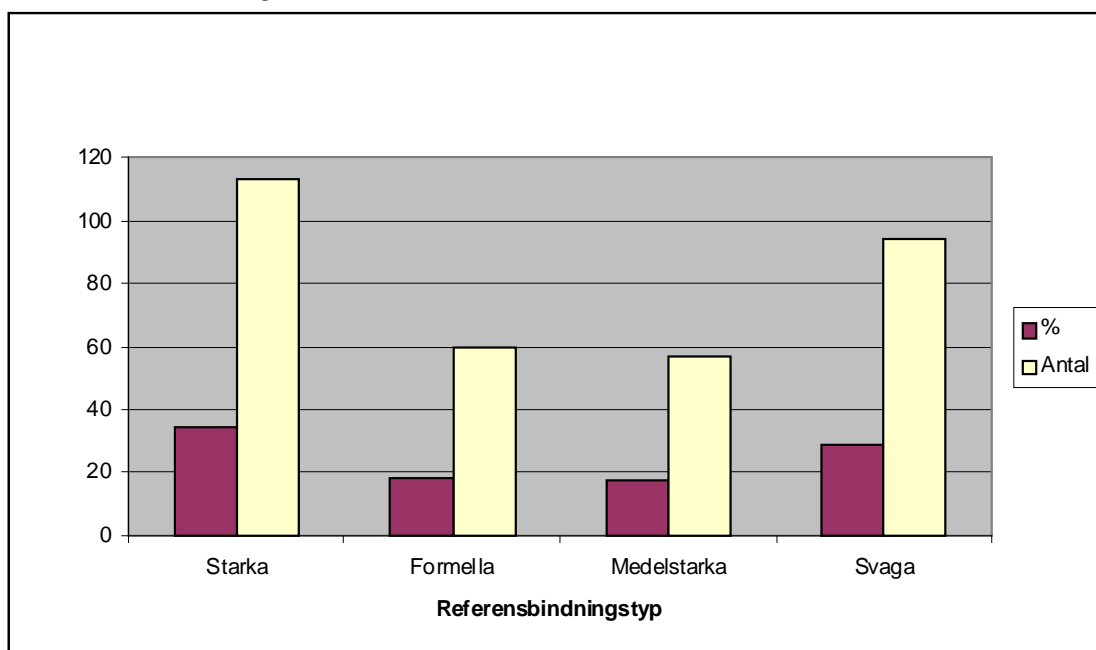

Diagram 4. De starka, formella, medelstarka och svaga referensbindningarna i avsnittet *Försiktighet*.

I de båda avsnitten dominerar de starka referensbindningarna (38,9 % i avsnittet *Verkningssätt* och 34,8 % i avsnittet *Försiktighet*). Detta motsvarar min första hypotes att de starka referensbindningarna dominerar i bipacksedlarna (se kap. 1.1). Resultatet är rätt typiskt för en facktext i vilken de starka referensbindningarna brukar dominera.

Det större antalet formella referensbindningar i avsnittet *Verkningssätt* får sin förklaring av det flitiga bruket av pronomen. Med pronomen syftar skribenten ofta på läkemedlets namn eller på det verksamma ämnets namn vilka upprepas flera gånger i avsnittet *Verkningssätt*.

Att de formella referensbindningarna inte är lika vanliga i avsnittet *Försiktighet* än i avsnittet *Verkningssätt* har att göra med det att i avsnittet *Försiktighet* koncentrerar skribenten sig på de möjliga farliga situationerna i läkemedelsanvändningen. Detta framkallar att skribenten inte behöver upprepa vare sig läkemedlets namn eller det verksamma ämnets namn så ofta som i avsnittet *Verkningssätt* vilket minskar antalet pronominaliseringar och antecedent vilket i sin tur minskar antalet formella referensbindningarna.

Variationen i bruket av de formella referensbindningarna mellan avsnitt kan också få sin förklaring på följande sätt: bruket av referensbindningstypen ellips, som hör till de formella referensbindningarna, är mycket flitigare i avsnittet *Verkningssätt* (8,6 %) än i avsnittet *Försiktighet* (2,5 %) vilket har att göra med upprepningen av läkemedlets namn. Se ex. 34. Eftersom ellips hör till de formella referensbindningarna ökar denna procentandel av dem i avsnittet *Verkningsätt*.

- (34) Effekten sätter in inom 1-3 minuter och \emptyset varar minst 12 timmar...
el.
(Patient–FASS 2004–2005: Oxis Turbuhaler).

Variationen i mängden av de medelstarka referensbindningarna mellan avsnitten får sin förklaring på följande sätt: bruket av referensbindningstyperna specificering och generalisering är mycket flitigare i avsnittet *Försiktighet* än i avsnittet *Verkningssätt*. Detta beror t.ex. på det att i avsnittet *Försiktighet* brukar skribenten kategorisera olika

symptom under en viss huvudkategori samt specificera det ovannämnda. Om skribenten specificerar den föregående enheten är det fråga om specificering. Om skribenten i stället går från ett underordnat begrepp till ett överordnat eller från en del till helhet är det fråga om generalisering. Se ex. 35 och 36. Både specificeringen och generaliseringen hör till de medelstarka referensbindningarna vilket ökar deras andel i avsnittet *Försiktighet*.

- (35) ...astma [...] Om astmabesvären tilltar...
sp.
(Patient–FASS 2004–2005: Buventol Easyhaler.)
- (36) ...sjukdomen behandlas lokalt i lungorna. [...] Kontakta läkare om astman
förvärras.
ge.
(Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)

Att de svaga referensbindningarna är så starkt representerade i mitt undersökningsmaterial stöder inte min andra hypotes att antalet svaga referensbindningar skall vara få eftersom bipacksedlarnas natur inte är berättande (se kap. 1.1). De svaga referensbindningarna är den näst vanligaste kategorin i avsnittet *Försiktighet* (29,2 %) och den tredje vanligaste kategorin i avsnittet *Verkningsätt* (20,6 %). I de föregående undersökningarna har det också framkommit att om en text har många svaga bindningar är den svårare att förstå än text med flera starka bindningar vilket är ju lätt att förstå ur läsarens synvinkel (Nordman 1992: 199). Flitig användning av de svaga referensbindningarna kan även öka antalet missförstånd speciellt i texter som innehåller även fackspråkliga drag.

Eftersom det finns variation i de båda avsnitten i fråga om referensbidningarna kan man konstatera att de bipacksedlar, som utgör mitt undersökningsmaterial, är mångsidiga och fast de starka referensbindningarna dominerar gör de inte det med beaktning av andra referensbindningstyper än pronomen. Att de alla fyra kategorierna (starka, formella, medelstarka, svaga referensbindningarna) är representerade i mitt undersökningsmaterial betyder att texter inte är enformiga eftersom ledfamiljer har byggts upp med variation.

3.2.1.1 Ledfamiljer

Det var först Nils-Erik Enkvist som förde in diskussionen kring termen *referensbindning* till Finland. Han kallar för *ett sambandsled* de led i texten som anknyter till varandra och för *en ledfamilj* den enhet som leden utgör. För *ett textmotiv* kallar han det som texten primärt handlar om, dvs. den centrala ledfamiljen. (Nyström 2000: 2.)

Jag har grupperat och analyserat olika ledfamiljer av vilka jag ska ge några exempel något senare i texten. Medan jag grupperade ledfamiljerna var det meningen att se vilka led som hör ihop, dvs. i den samma ledfamiljen. Detta kan vara svårare t.ex. i klart fiktiva texter.

De dominerande ledfamiljerna i mitt forskningsmaterial är sådana ledfamiljer som bygger på läkemedlets namn. Också sjukdomens namn, kroppsdelar och ord, som har att göra med läkemedelsbehandlingen samt med läkemedlets användare är dominerande. I de två följande tablåer presenterar jag en central ledfamilj, dvs. ett textmotiv i avsnittet *Verkningsätt* och i avsnittet *Försiktighet*. Även referensbindningstyperna har markerats i tablåerna. *R* står för rubriken och numret står för meningen. Bokstaven står för de eventuella bisatserna.

Tablå 2. Ett textmotiv i avsnittet *Verkningssätt*. (Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler.)

R) Asmanex Twisthaler

1)

2)

identitet

2a)

3)

4) Asmanex Twisthaler

5) *synonymi*

6) läkemedlet

7) *identitet*

8) läkemedlet

ellips

8a) \emptyset

Tablå 3. Ett textmotiv i avsnittet *Försiktighet*. (Patient–FASS 2004–2005: Bambec.)

- 1)
- 1a) använda
- 1b) *inferens*
- 2) Bambec ska tas regelbundet
- 2a) *inferens*
- 2b) behandling
inferens
- 3) använda
- 3a)
identitet
- 4)
- 4a) använda
inferens
- 4b) behandlas
- 4c)
- 5)
- 5a) *modifierad identitet*
- 5b)
- 5c)
- 6) behandlingen
- 6a)
- 6b)

I det här sammanhanget är det vettigt att göra en skillnad mellan de berättande och de diskursiva texterna. I de berättande texterna samlas ledfamiljerna ofta kring händelser och personer men i de diskursiva texterna är det ämnet som står i fokus som t.ex.

läkemedlets namn i mitt undersökningsmaterial. Det finns flera centrala ledfamiljer i bipacksedlarna som är lika viktiga och vilka tillsammans bygger upp helheten.

De centrala medlemmarna i ledfamiljerna förbindas oftast med de starka eller med de medelstarka referensbindningarna medan de ledfamiljer, som inte är lika viktiga, förbindas med de svaga referensbindningarna. Av detta följer att texten inte upplevs som enformig eftersom det finns variation mellan de olika referensbindningstyperna. Även Bergström (2002: 212) konstaterar att ”huruvida texten upplevs som enformig eller inte beror på vilka konstituenten som upprepas och hur de övriga ledfamiljerna är uppbyggda.”

I de båda avsnitten finns dock ledfamiljer som är enformiga. I avsnittet *Verkningsätt* finns ledfamiljer som bygger endast på de identiska referensbindningarna. Exempelvis kan hela ledfamiljen bestå av upprepning av läkemedlets namn. I avsnittet *Försiktighet* finns ledfamiljer som bygger endast på något pronomen, vanligtvis på pronomenet *man* eller på pronomenet *du*. De ledfamiljerna behandlar om läkemedlets användare.

I avsnittet *Verkningsätt* finns sammanlagt 908 ord och 75 olika ledfamiljer, dvs. att var 12:e ord hör till någon ledfamilj. I avsnittet *Försiktighet* finns sammanlagt 2 159 ord, dvs. att var 17:e ord hör till någon ledfamilj. Mängden referensbindningarna är stor i mitt undersökningsmaterial om man jämför det med antalet ord i texten. Eftersom mitt undersökningsmaterial innehåller flera svaga referensbindningar spelar det ännu större roll att antalet referensbindningar är stor.

Nordman (1992: 194) skriver att varje välformad text måste innehålla minst en representant för en ledfamilj för att texten skulle vara välformad. I detta avseende fyller texter i mitt undersökningsmaterial, och även i de båda avsnitten, krav på en välformad text.

I stort sätt är bipacksedlarna i mitt undersökningsmaterial välformade eftersom det finns både långa och korta ledfamiljer med täta och få upprepningar med. De längre ledfamiljerna håller ihop texten medan de kortare ger övriga informationer.

3.2.1.2 Ordklasser i ledfamiljer

Jag har samlat i diagram 5 och 6 de ordklasser och fraser som finns representerade i ledfamiljer i mitt undersökningsmaterial och i de båda avsnitten.

Diagram 5. Ordklasser och fraser i ledfamiljer i avsnittet *Verkningssätt*.

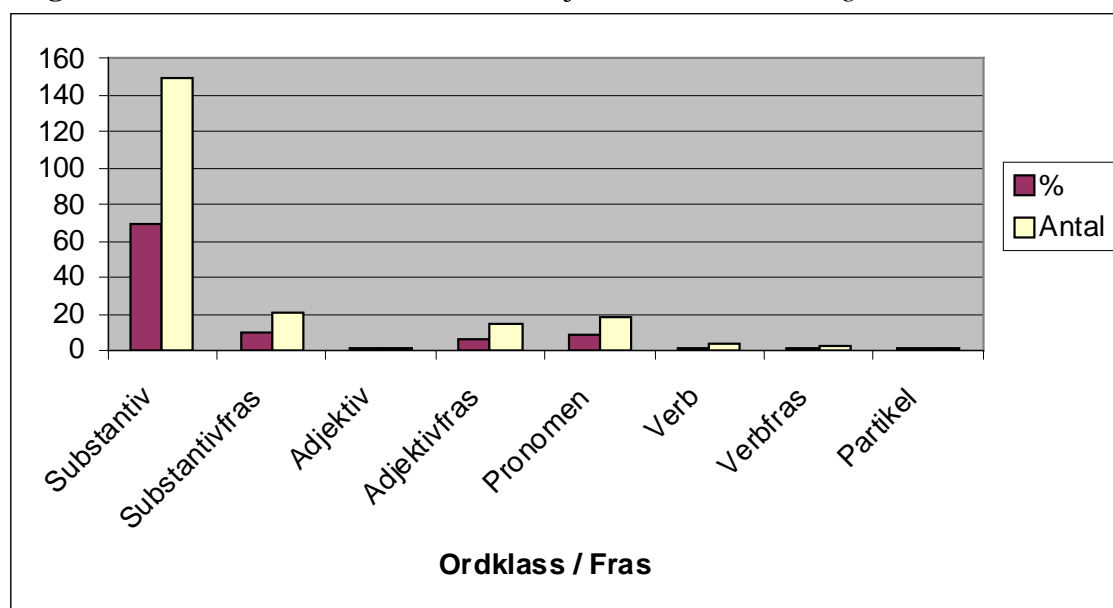
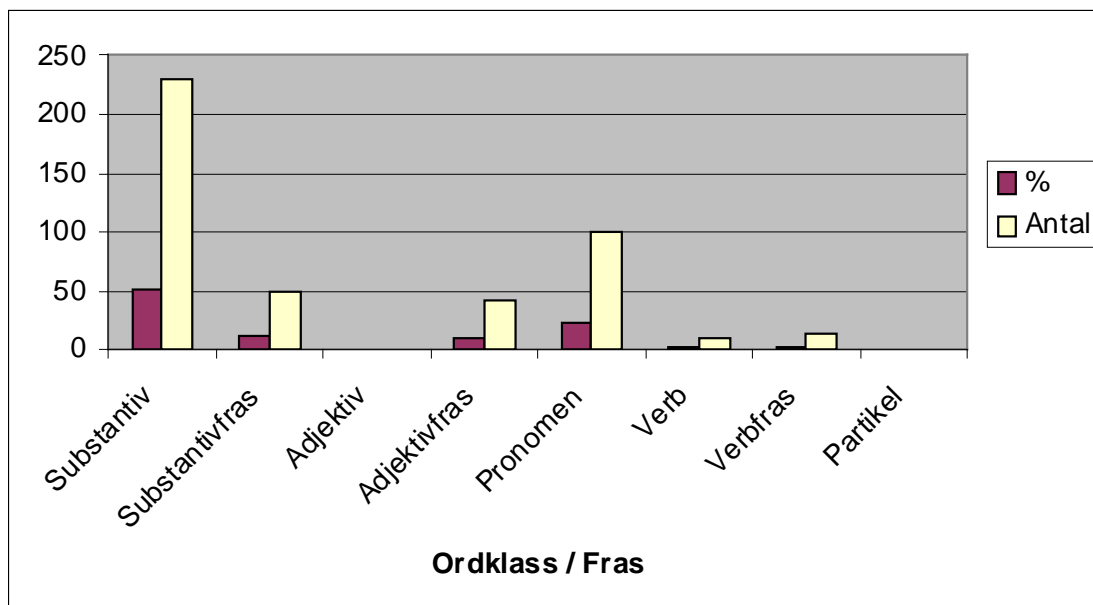

Diagram 6. Ordklasser och fraser i ledfamiljer i avsnittet *Försiktighet*.

De flesta ord i facktexter är substantiv. Detta betyder att förutom substantiv är dominerande i fråga om antal är de också semantiskt viktiga.

Även Nordman (1992: 205) konstaterar att substantiv dominerar i hennes undersökning av referensbindningarna inom fackspråket. Hon har forskat referensbindningarna bl.a. i eltekniska, företagsekonomiska och kommunikationsteoretiska texter. Antalet substantiv i hennes resultat av ledfamiljer varierar från 42,6 % till 52,6 %.

Substantiv är den vanligaste ordklassen också i min ledfamiljundersökning (i avsnittet *Verkningsätt* 69,4 % och i avsnittet *Försiktighet* 51,9 %). Antalet substantiv ökar just på grund av det att läkemedlets namn med sina synonymer upprepas flera gånger i avsnittet *Verkningsätt* och sjukdomens namn med sina synonymer upprepas flera gånger i avsnittet *Försiktighet*. Det kan även hända att en ledfamilj uppbyggs endast på basis av läkemedlets eller på basis av sjukdomens namn. Jag kan konstatera att det höga antalet substantiv inte kom som en överraskning eftersom de är de mest betydelsebärande enheterna och de karakteriserar starkt facktexterna.

Verb i facktexter spelar inte så stor roll som till exempel i berättelser. Det visar också min referensbindningsanalys. Ankomst av verb eller verbfraser som poler i ledfamiljer varierar från 1,4 % till 2,9 %, dvs. att verb är mycket sällsynta i mitt undersökningsmaterial. Det som i stället är rätt vanligt är att skribenten gör substantiv av verben, dvs. substantiverar det. Skribenten har också för vana att ersätta aktiva verb med passiva verb och substantiveringar vilket är problematiskt eftersom då är det svårt för läsaren att veta vem som gör vad i texten. Det kan även hända att några viktiga informationer försvinner ur texten. Passiva verb och substantiveringar kan också ses som ett medel för att undvika att tala om personer bakom verben, alltså om dessa människor som konkret utför verbets handling. (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2007: 24, 83.) Se ex. 37 och 38. Som det redan framkom i kapitel 3.1 brukar bipacksedlarnas skribent ofta gömma sig bakom företaget och använda i stället de opersonliga konstruktionerna.

(37) behandlar – behandling (Patient–FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).

(38) den enda inandningen – andas (Patient–FASS 2004–2005: Pulmicort Turbuhaler).

Bergström i sin doktorsavhandling (2002: 192) påstår att ”i de berättande uppsatserna centreras händelserna kring personer men i de diskursiva texterna är det vanligen begrepp som står i fokus”. Fast en ledfamilj, som bygger på läkemedlets namn, är den centrala ledfamiljtypen i avsnittet *Verkningsätt* skulle texten inte vara koherent om det inte skulle finnas också de kortare ledfamiljerna med. Tillsammans gör de texten förståelig och informativ.

Nordman (1992: 205) i sin facktextundersökning har lagt märke till att verb är den näst vanligaste ordklassen i ledfamiljer när pronomen är den tredje vanligaste ordklassen. Pronomen i mitt undersökningsmaterial är den näst dominerande ordklassen i ledfamiljer efter substantiv vilket är ju ganska roligt att observera eftersom antalet referensbindningstypen *pronominalisering* var få som det redan kom fram ovan i kapitel 3.2.1. Fenomenet får sin förklaring av följande exempel:

- (39) Man skall tala med sin läkare innan man tar detta läkemedel om man
id. id.
planerar att bli gravid eller ammar (Patient–FASS 2004–2005: Avandia).

Exemplet bevisar att skribenten använder pronomenet *man* när han syftar på läkemedlets användare. Referensbindningen mellan leden är identitet eftersom ledet är det exakt samma. Ändå ökar de tre *man*-pronomen antalet pronomen som ordklass fast antalet pronominaliseringar ökas inte. Det höga antalet pronomen har att göra med textens natur – den tilltalar läsaren med de direkta instruktionerna vilket ökar antalet pronomen fast de inte är så talrika i referensbindningarna.

Adjektiven är inte heller frekventa i Nordmans (2005: 205) resultat och deras roll förväntas inte att vara betydelsefulla i facktexter. Antalet adjektiv är också låg i mitt undersökningsmaterial men det finns flera adjektivfraser som bygger på substantiv.

3.2.2 Konnektivbindningar

Textlingvistiken undersöker de fenomen som möjliggör textens indelning i större enheter än i meningar. En av de fenomen är de bindningar som förbinder olika meningar. (Enkvist 1975: 50.)

Konnektivbindningarna är språkliga markörer för två meningarnas logiska samband (Hellspong m.fl 1997: 88). Det finns fyra huvudgrupper konnektivbindningar vilka är *additiva*, *temporal*, *adversativa* och *kausala* konnektivbindningarna.

Fast konnektivbindningarna verkar vara anspråkslösa i fråga om textens innehåll betyder de en hel del för stilen (Nordman 1992: 130). Jag valde att forska också i konnektivbindningarna i min pro gradu-avhandling därför att jag ville ta reda på bipacksedlarnas natur. I det här kapitlet kommer jag att diskutera konnektivbindningarnas frekvens i de båda avsnitten samt diskutera de konnektivbindningar som är de mest frekventa i de båda avsnitten.

Många forskare uppfattar konnektivbindningarna som formord utan semantiskt intresse men om man undersöker konnektivbindningarna ur logikens synvinkel bestämmer konjunktionerna textens sanningsgrad speciellt i komplexa påståenden (Nordman 1992: 135).

I mitt undersökningsmaterial utgör konnektivbindningarna 9,2 % (281 st) av hela textmaterialet. Detta resultat överensstämmer inte med Nordmans undersökningsresultat. I hennes fackspråkliga undersökningsmaterial var konnektivbindningarnas andel 4,1 % av hela textmassan.

De framställningsformer som är typiska för texter presenteras i tabell 2.

Tabell 2. Framställningsformer. (Hellspång m.fl. 1997:21.)

<i>Länk</i>	<i>Framställningsform</i>
Temporal	Berättande
Additiv	Beskrivande
Adversativ	Argumenterande
Kausal	Utredande

Om satser och meningar har förbundits temporalt, dvs. i tidsföljd, är texten berättande. En temporal länk är t.ex. *sedan*. En beskrivning däremot har inte att göra med tiden utan lägger fram ny information additivt, t.ex. med hjälp av konnektivbindningen *och*. Om satser och meningar förbindas t.ex. med konnektivbindningen *å andra sidan* är texten argumenterande. Orsaksförhållanden förbinds t.ex. med hjälp av konnektivbindningen *eftersom* i kausala texter och i en utredande framställning. (Hellspång m.fl. 1997: 21–22.)

Nedan skall jag närmare presentera de fyra konnektivbindningstyperna med exempel som finns presenterade i tabell 2. Efter dessa presentationer skall jag diskutera de olika konnektivbindningstyper och deras betydelse för mitt undersökningsmaterial.

De additiva konnektivbindningarna innebär tillägg, dvs. att de ökar information. Vanligtvis kan man byta ledens ordning utan att meningens betydelse förändras. Det finns också satser som ses som additiva men vilka innehåller också temporala eller kausala elementer. I sådana fall kan man inte byta ledens ordning fritt. (Enkvist 1975: 96.) Se ex. 40 och 41.

- (40) Läkemedlet verkar lokalt i lungorna och mycket lite kommer ut i kroppen (Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).
- (41) ...svullnad i eller kring mun... (Patient-FASS 2004–2005: Combivent).

De temporala konnektivbindningarna har att göra med tid. De förbinder tidsmässiga relationer mellan olika predikat. Se ex. 42 och 43.

- (42) ...*dosen* då kan behöva ändras (Patient-FASS 2004–2005: Theo-Dur).
- (43) *Pennan* kastas när den är tom (Patient-FASS 2004–2005: Humalog Pen).

De adversativa konnektivbindningarna innebär motsats och de avslöjar skribentens attityder men de inte kan kombinera kontroversiella påståenden (Enkvist 1975: 101). Se ex. 44.

- (44) Om astmabesvären tilltar trots behandling med Ventoline Evohaler... (Patient-FASS 2004–2005: Ventoline Evohaler).

De kausala konnektivbindningarna behandlar om relationer mellan orsak och följd vilket illustreras i exempel 45 och 46.

- (45) Actos hjälper till att hålla blodsockernivån under kontroll vid typ 2 diabetes, så att kroppen bättre kan utnyttja det insulin som bildas (Patient-FASS 2004–2005: Actos).
- (46) Patienten bör därför alltid ha med sig någon form av socker... (Patient-FASS 2004–2005: Amaryl).

I diagrammen 7 och 8 finns presenterade de konnektivbindningarna som finns i mitt undersökningsmaterial och i de båda avsnitten.

Diagram 7. Konnektivbindningarna i avsnittet *Verkningssätt*.

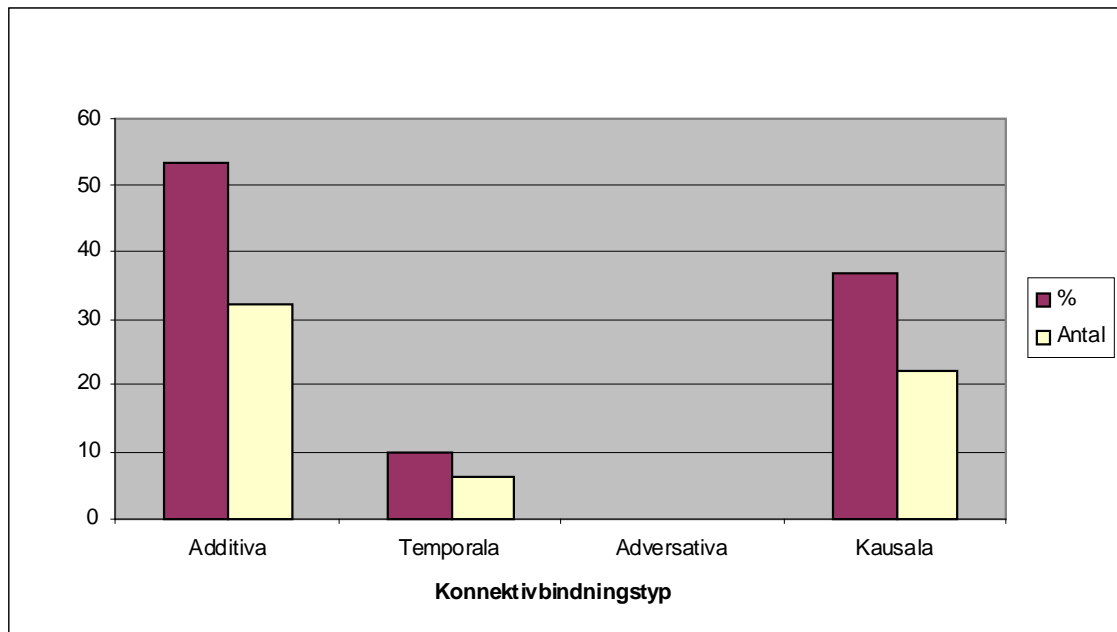
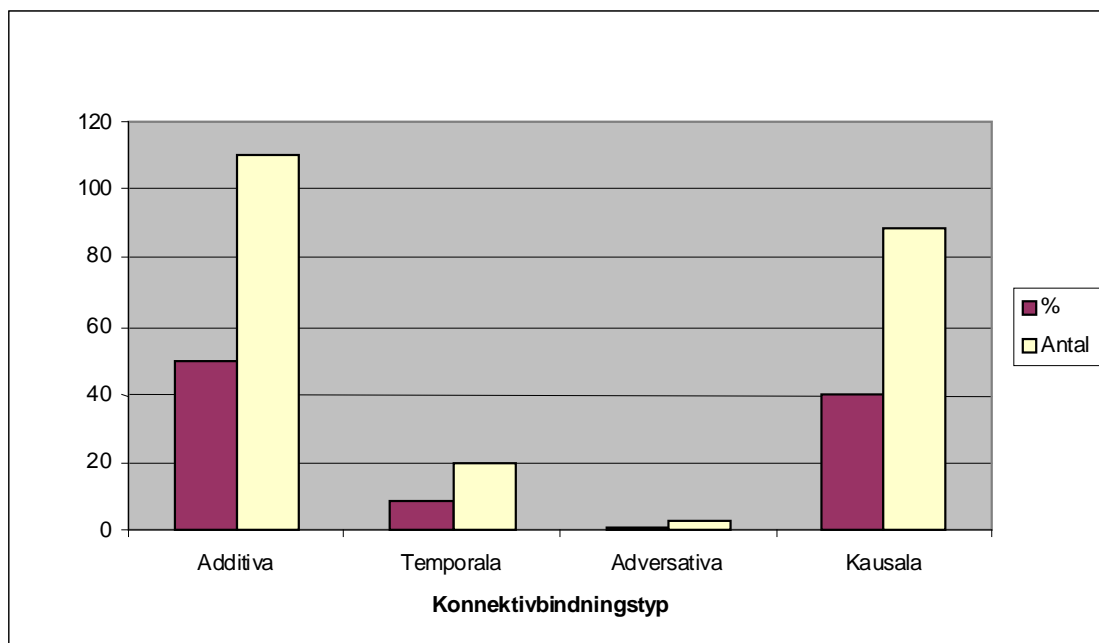

Diagram 8. Konnektivbindningarna i avsnittet *Försiktighet*.

I avsnittet *Verkningssätt* är konnektivbindningarnas andel 6,6 % av hela textmassan och i avsnittet *Försiktighet* är konnektivbindningarnas andel 10,2 % av hela textmassan.

De additiva konnektivbindningarna dominerar i de båda avsnitten vilket stöder min tredje hypotes att antalet additiva konnektivbindningar är stor eftersom bipacksedlarnas natur är beskrivande (se 1.1). De kausala konnektivbindningarna är den näst vanligaste kategorin. De temporala konnektivbindningarnas andel är nästan 10 % i de båda avsnitten vilket stöder min fjärde hypotes att antalet temporala konnektivbindningar är få eftersom bipacksedlarnas natur inte är berättande.

I de berättande texterna är de temporala konnektivbindningarna rätt allmänna vilket har att göra med tidsbundenhet. Om man i mitt forskningsmaterial jämför antalet temporala konnektivbindningar med antalet additiva eller kausala konnektivbindningar är deras antal nog låg men i stället de adversativa konnektivbindningarna antingen finns inte alls eller endast i få ställen. På grund av detta kan man säga att bipacksedlarnas natur är mest beskrivande och utredande och deras natur är även mer berättande än argumenterande. Av de additiva konnektivbindningarna är det klart *och* som dominerar i de båda avsnitten. Också *eller* är frekvent. I fråga om de kausala konnektivbindningarna dominerar *om* i de båda avsnitten. Se exempel 47, 48, 49, och 50.

- (47) Den yttrar sig först som hunger, svettningar, matthet och huvudvärk (Patient–FASS 2004–2005: Daonil).
- (48) I sådana fall ska man ta ren glukos (druvsockertabletter) och inte socker (Patient–FASS 2004–2005: Glucobay).
- (49) ...om inte detta görs i tid kan medvetlöshet inträda... (Patient–FASS 2004–2005: Humalog Pen).
- (50) Hyperglykemi kan uppträda om man har tagit för liten insulindos... (Patient–FASS 2004–2005: Humalog Pen).

Som det redan framkom ovan är bipacksedlarnas stil i de båda avsnitten både beskrivande och utredande. Det lämpar sig bra för deras natur eftersom de har som mål

att både beskriva läkemedlet och utreda hur det fungerar samt ge klara instruktioner för konsumenten.

Det är svårt att skilja avsnitten från varandra med hjälp av konjunktionsfrekvenserna. Nordman (1992: 131) påstår att ”hög konjunktionsfrekvens förefaller generellt att korrelera med ett enkelt och direkt sätt att förmedla budskapet, medan låg frekvens anger motsatsen”. Detta som kriterium kan jag påstå att avsnittet *Försiktighet* är mer läsarvänlig eftersom antal konnektivbindningar i detta avsnitt är 10,2 % medan i avsnittet *Verkningssätt* är antalet konnektivbindningar 6,6 %.

I de två följande kapitlen skall jag diskutera den vanligaste konnektivbindningen i de båda avsnitten.

3.2.2.1 Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet *Verkningssätt*

Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet *Verkningssätt* är *och* som är också ett av de mest frekventa orden i svenskan. Den är både ordförbindande och satsförbindande. Enligt Björn Collinder (1974: 146) ”förbinder *och* satser som inte står i motsättning till varandra. [...] Det förbinder också uttryck för varelser eller ting som man säger ett och detsamma om eller som står i ett inbördes förhållande.”

Konnektivbindningen *och* förekommer 60 gånger och utgör 3,1 % av hela textmassan samt 46,7 % av alla konnektivbindningar i mitt undersökningsmaterial. Detta resultat stöder de resultat som Nordman (1992: 134) har fått i sin undersökning av facktexter inom datateknik, elteknik, företagsekonomi, juridik, kommunikationsteori och lingvistik i vilka konnektivbindningen *och* utgjorde 2,8 % av alla ord. Nordman konstaterar att ordfrekvensen *och* har varit 3,3 % i prosa och 4,1 % i lyrik. Att konnektivbindningen *och* är mer frekvent i skönlitteratur än i facklitteratur kan ha att göra med stilen eftersom inom skönlitteraturen används konnektivbindningarna som stilmarkörer.

Om alla de led, som faktiskt hör ihop, skulle förbindas med konnektivbindningen *och* i mitt undersökningsmaterial skulle dens frekvens vara ännu högre eftersom vanligtvis

brukas endast det sista ledet i satsen förbindas med hjälp av konnektivbindningen *och* medan de föregående leden förbindas med hjälp av kommatecken. Naturligtvis kombinerar *och* fraser samt avslöjar händelseföljd. Att konnektivbindningen *och* är så vanlig i svenska texter beror på det att man kan använda den ganska fritt utan några semantiska begränsningar (Enkvist 1975: 96).

I mitt undersökningsmaterial är konnektivbindningen *och* av stor semantisk betydelse i fraser som uttrycker händelseföljd fast de satserna inte har kombinerats med en temporal konnektivbindning. Detta förklarar i sin tur låga värdet av de temporala konnektivbindningarna i mitt undersökningsmaterial. Detta illustreras i exemplen 51 och 52.

- (51) Theo-Dur löser krampen i luftrörens muskulatur, varvid luftrören vidgas och andningssvårigheterna minskas (Patient-FASS 2004–2005: Theo-Dur).
- (52) Avandia hjälper kroppen att bättre utnyttja det egna insulinet så att blodsockernivån sänks och närmar sig en normal nivå (Patient-FASS: 2004–2005: Avandia).

I exemplet 51 illustreras händelseföljd klart för patienten: Först måste han ta läkemedlet vilket vidgar luftrören. Efter att luftrören har vidgats minskas andningssvårigheterna. Mellan dessa två satser finns en klar händelseföljd. Av exemplet 52 borde läsaren uppfatta att efter han har tagit *Avandia*-tabletten kan kroppen bättre utnyttja det egna insulinet. Detta orsakar att blodsockernivån sänks efter vilket den kan närma sig den normala nivån. Också mellan dessa satser finns en händelseföljd.

Man kan konstatera att det finns många ”neutrala” relationer som uttrycks med hjälp av konnektivbindningen *och*. I sådana fall står konstituenterna på båda sidorna av *och*. Detta fenomen kan kallas för en samordning (Nordman 1992:136). Fenomenet illustreras i exemplet 53.

- (53) Amaryl verkar blodsockersänkande dels genom att öka den egna insulinproduktionen och dels göra det kroppsegna insulinet mer effektivt (Patient–FASS 2004–2005: Amaryl).

3.2.2.2 Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet *Försiktighet*

Den vanligaste konnektivbindningen i avsnittet *Försiktighet* är *eller*. Bruket av *eller* berättar för läsaren att texten räknar upp olika alternativ och att texten är tydlig. Bruket av *eller* är vanligt i svensk lagtext, i broschyrer och i läroböcker (Nordman 1992: 138).

Enligt Collinder (1974: 147) ”*eller* förbinder dels valmöjligheter, som inte behöver utesluta varandra, dels olika uttryck för samma sak. Konnektivbindningen *eller* förenar två element vilkas relation är alternativt desamma eller liknande.” En underordnad konstruktion kan inte ersätta en *eller*-relation eftersom konstruktionerna med *eller* utesluter varandra med en stark opposition (Nordman 1992: 138).

De konstituenten som uttrycks med hjälp av *eller* behövs inte vara semantiskt symmetriska utan den konstituent som förekommer senare i texten kan uttrycka exempelvis motsats i valmöjlighet eller förändring i förhållande till det förra uttrycket. (Nordman 1992: 138).

I avsnittet *Försiktighet* förekommer konnektivbindningen *eller* 222 gånger vilket utgör 2,5 % av hela textmassan samt 23,9 % av alla de konnektivbindningar som förekommer i detta avsnitt. I Nordmans undersökning av facktexter utgör *eller* 0,5 % – 0,7 % av hela textmassan (Nordman 1992: 138).

Den största delen av de satser, som har förbundits med konnektivbindningen *eller*, innebär alternativ också i mitt undersökningsmaterial. Också de textbitar, i vilka skribenten räknar upp de fall i vilka man inte får använda ett visst läkemedel, innebär oftast konnektivbindningen *eller* som förbinder det sista ledet till förteckningen. Detta illustreras med två följande exempel:

- (54) Vid övergång från användning av kortison-tabletter eller injektion till Asmanex Twisthaler kan man till en början märka av allergiska symptom från näsa eller ögon (Patient-FASS 2004–2005: Asmanex Twisthaler).
- (55) ...om man har eller har haft någon av följande sjukdomar innan man börjar använda Buventol Easyhaler: ökad sköldkörtelfunktion, diabetes, hjärt- och kärlsjukdomar eller för låga kaliumvärden i blodet... (Patient-FASS 2004–2005: Buventol Easyhaler).

4 SLUTDISKUSSION

Forskningscentralen för de inhemska språken skriver i sitt språkpolitiska program att språkvårdens mål är språklig demokrati. För att demokratin skall uppnås behövs språkligt vetande ökas. I dagens samhälle är nästan alla människor då och då i behov av mediciner. Nästan alla människor kan också läsa. I min pro gradu-avhandling har jag undersökt ur textlingvistikens synvinkel de fenomen som försvårar förhållandet mellan dessa två konstituenten – människan som en läsande varelse och medicinens språk.

Jag ville börja forska i medicinska texter därför att de är ur läsarens synvinkel viktiga men ur kommunikationens synvinkel svåra. Mitt undersökningsmaterial har bestått av 20 bipacksedlar som har publicerats i boken *Patient–FASS 2004–2005 Källan till kunskap om läkemedel*. Jag har även forskat i två olika textavsnitt, nämligen i *Verkningsätt* och i *Försiktighet*. *Patient–FASS* borde vara allmänhetens uppslagsbok om läkemedel. Ändå innehåller bipacksedlarna även fackspråkliga drag vilka försvårar läsandet vilket sätter ännu större krav på textbindningen.

Att observera är ingen passiv händelse utan aktivt verksamhet. Människans tankar, tänkande och minne är uppbyggda av allt det som han har observerat i sitt liv. Även kognitiva psykologer konstaterar att människan är ingen *tabula rasa* – en tom tavla, utan människans inre modeller omstruktureras när sina kunskaper, erfarenheter och vetande tilltas. Att observera är kontinuerligt hjärnverksamhet vilket konkretiseras också i läsningen.

Att kunna förstå en text är mycket mera än att kunna tolka de enskilda orden och meningarna. Helheten är ju alltid mycket mera än summan av delarna. Hur texten är förbunden påverkar textens förståelighet eftersom läsarna alltid vill förstå sammanhanget bakom orden och därför borde textbindningen vara tillräckligt stark vilket sätter stora krav på skribenten – han måste använda förutom yttre markörer även innehållsliga markörer i sin text.

Det finns ingen färdig metod att använda i referensbindningsforskning utan man måste utgå ifrån de element som finns i texten. Detta kan ses som en fördel – när jag inte har kunnat använda en färdig modell har jag inte haft färdiga frågor vilka skulle kunna ha begränsat innehållsanalysen. Ur forskaren synvinkel har vägen till resultaten varit lärrik. Både i fråga om referens- och konnektivbindningarna har min analys varit både kvantitativ och kvalitativ och även jämförande.

Av de resultat, som jag har fått i min pro gradu-avhandling, kan jag dra slutsatsen att ur textbindningens synvinkel är bipacksedlarna i mitt undersökningsmaterial välformade och begripliga fast de innehåller också sådana drag som försvårar läsandet. Angående fråga om konnektivbindningsanalysen kan jag konstatera att bipacksedlarnas natur är mest beskrivande och utredande.

Mina analyser av textbindning i ett allmänspråkligt material, som innehåller även fackspråkliga drag, ger värdefulla svar på frågan om bipacksedlarnas begriplighet ur lekmannens synvinkel. Mina forskningsresultat kan även utnyttjas med tanke på myndighetsspråket. Ju klarare myndighetsspråket är desto mindre behövs det fackmän som skall tolka texter. Är språket, sist och slutligen, ett så demokratiskt medel som man skulle kunna tänka sig?

LITTERATUR

- Askehave, Inger & Karen Korning Zethsen (2001). Inter-generic and Inter-linguistic Translation of Patient Package Inserts. I: *Language for Special Purposes: Perspectives for the New Millennium Vol 2: LSP in Academic Discourse and in the Fields of Law, Business and Medicine*. Ed. Mayer, Felix. Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Beaugrande, Robert de & Wolfgang Dressler (1994). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Bergström, Marina (2002). *Individuell andraspråksinläring hos språkbads elever med skrivssvårigheter*. Vasa: UNIVERSITAS WASAENSIS.
- Collinder, Björn (1974). *Svensk språklära*. Lund: Gleerup.
- Ehrenberg-Sundin, Barbro, Lundin, Kerstin, Wedin, Åsa & Margareta Westman (2007). *Att skriva bättre i jobbet. En basbok om brukstexter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Enkvist, Nils Erik (1975). *Tekstlingvistiikan peruskäsitteitä*. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- Findahl, Olle & Birgitta Höijer (1981). *Text och innehållsanalys. En översikt av några analystraditioner*. Stockholm: Sveriges radio.
- Hellspång, Lennart & Per Ledin (1997). *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspång, Lennart (2001). *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Kasén, Anne (2002). *Den vårdande relationen*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Larsson, Kent (1978). *Modeller och metoder i textlingvistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén, Christer (1993). *Fackspråk. Form, innehåll, funktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Lars & Sven Lange (1985). *Att analysera text*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Gunvor (2002). Hur mycket förstår patienten? En studie av textförståelse och begriplighet i läkemedlens bipacksedlar. I: *Svenskan beskrivning 25*. Red. Sundman, marketta & Anne-Marie Londen. Åbo universitet.

- Nilsson, Gunvor (2006). Från svårläst bipacksedel till läsarvänlig webbttext. En analys av skrivstrategier och metoder i Infomedicas läkemedelstexter. I: *Svenskans beskrivning 28/2005*. Red. Ledin, Per, Lind Palicki, Lena, Melin Christina, Nilsson Gunvor, Wildenäs Karolina & Håkan Åbrink. Repo: Örebro universitet.
- Nordman, Marianne (1992). *Svenskt fackspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Norstedts svenska ordbok. En ordbok för alla* (2003). Språkdata och Norstedts Akademiska Förlag (Norstedts Ordbok).
- Nurminen, Marja-Leena (1997). *Hyvä lääkehoito. Reseptilääkkeet ja itsehoitovalmisteet*. Helsinki: WSOY.
- Nyström, Catharina (2000). *Ledfamiljer och referentrelationer. En modell för analys av referensbindning tillämpad på gymnasistexter*. Uppsala: Repo Ekonomikum.
- Näslund, Harry (1991). *Referens och koherens i svenska facktexter*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Patient-FASS 2004 – 2005: Källan till kunskap om läkemedel*. Stockholm: Läkemedelsindustriföreningen.
- Petit, Michel (1999). La fiction à substrat professionnel : une autre voie d'accès à l'anglais de spécialité. I: *ASp 23/26*.
- Pettersson, Per A. (1978). *Sjukvårdsspråk*. Stockholm: Esselte studium.
- Pälvimäki, Elina (2005). Bipacksedlar – språkliga studier. Julkaisematon kandidaatin tutkielma. Vaasan yliopisto.
- Pörn, Ingmar (1985). Vetenskap och fackspråk – fackspråkens uppkomst ur filosofisk synvinkel. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium V 19-24*: Red. Ingo, Rune, Christer Laurén, Antero Niemikorpi & Hannu Tommola. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Sivonen, Kerstin (2000). *Vården och det andliga. En bestämning av begreppet 'andlig' ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Soukka, Anu. *Teknisk medhjälpare*, Kungs Apoteket, Vaasa. Intervju, mars 2004.
- Swales, John M. (1990). *Genre analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westman, Margareta (1974). *Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod*. Lund: LiberLäromedel.

BILAGA 1

Serevent® Diskus® RECEPT

Verkningsätt. Serevent Diskus verkar i huvudsak på luftrören (bronksektiv beta-stimulerare) så att kramp och tilltäppning i luftrören (bronkobstruktion) minskar under minst 12 timmar. Effekten sätter in inom 10–20 minuter, full effekt uppnås efter 2–3 timmar.